

UDK 351.74+351.78(497.5)17
Izvorni znanstveni rad
Primljeno: 28. X. 1994.

Organizacija policije i pravosuđa u Vojnoj krajini

ALEXANDER BUCZYNSKI

Institut za suvremenu povijest, Zagreb, Republika Hrvatska

Reorganizacijom vojnokrajškog ustrojstva sredinom 18. stoljeća uspostavljeni su osim upravnih i novi pravosudni odnosi koji su proizlazili iz ondašnjih prosvjetiteljskih razmišljanja. Unutrašnja, javna sigurnost države i privatna sigurnost podanika prema tim se razmišljanjima temeljila na općoj poslušnosti građana i primjerenom zakonodavstvu. Policijska dužnost se nije odnosila samo na održavanje javnog reda i mira, već i na druge segmente društvenog poretka, pa tako i na stanje čudorednosti. Dok je prosvjetiteljski ideal težio odvajanju vladinih administrativnih od njenih pravosudnih funkcija, u vojnokrajškoj se stvarnosti nije provodio. Pukovnijski sud, magistrat komuniteta i generalkomanda ili delegirani vojni sud predstavljali su tri osnovne vrste prvostupanijskih sudova, sa nadležnostima nad određenim osobama Vojne krajine, ovisno o društvenom položaju tih osoba, njihovoj službenoj funkciji, pravnom predmetu i pravnom lijeku. Propisi na kojima se temeljila sudbena vlast u Krajini su bili brojni. Brutalnost izvršavanja tjelesnih kazni ukazuje bez sumnje na sredinu koje je svojim vojničkim ustrojem predstavljala svojevrsni antipod civilnom djelu Srednje Europe.

1. Policijska služba i održavanje reda i mira

Jedan od najznačajnijih doprinosa prosvjetiteljstva s obzirom na politički ali i društveni poredak konstitutivne države, bila je bez sumnje teorija francuskog mislioca i političara Charlesa Louisa de Montesquieua o odvajanju administrativnih i pravosudnih funkcija vlade.¹ Ta je teorija od 1752. godine i neposredno utjecala na stvaranje vlasti u prosvijećenom apsolutizmu Habsburške Monarhije, gdje ju je primjenjivao dvorski savjetnik Joseph von Sonnen-

¹ Charles Louis de Secondat, barun de la Brède et de Montesquieu (1689.–1755.). Francuski mislilac i pisac, koji je svoje poslanje vidio u pisanju povijesti nove, determinističke vrste, zasnovane na racionalističkom predlošku, pokazajući uzajamne uvjetovanosti socijalnih, geografskih, političkih, gospodarskih i religioznih pojava i odnosa. U svome najznačajnijem djelu *De l'esprit des Lois* (O duhu Zakona, ili odnosu koji zakoni moraju imati s ustrojem svake vlasti, običajima, klimom, religijom, trgovinom itd.) razradio je teoriju državnoga prava, polazeći od univerzalnog principa kauzaliteta.

fels² Ukoliko državnu vlast promatramo kao zasebnu zgradu, glavni hodnik koji je spajao odvojene prostorije izvršne i sudske vlasti zvao se policija. Glavni predmet njihove preokupacije bila je kolektivna sloboda i sloboda pojedinca. Montesquieu je razlikovao filozofsku slobodu od političke. Prva se sastojala od izvršavanja vlastite volje, ili barem uvjerenja o njezinu izvršavanju, dok se druga odnosila na duhovni mir, koji proizlazi iz uvjerenja što ga imamo o svojoj sigurnosti. Politička sloboda nije pretpostavljala da svatko može raditi što mu padne na pamet. Potrebno je, dalje, razlikovati slobodu od nezavisnosti. Sloboda je pravo na djelovanje u skladu sa zakonom, jer kada bi građanin radio i ono što zakoni zabranjuju, ne bi više bio slobodan, zato što bi i ostali građani imali vlast na isti način. Sloboda tako u osnovi znači da se građanin ne mora bojati drugoga građanina. Duh umjerenosti je svakako trebao biti i duh zakonodavca. Kod uređivanja policije vlast je kažnjavala više nego zakon, a kod suđenja za učinjeni zločin zakon je progovarao prije vlasti.³

Slijedeći Montesquieuov način razmišljanja, Sonnenfels je navodio kako održavanje unutarnje sigurnosti predstavlja glavni predmet policijskih razmatranja. Unutarnja, javna sigurnost države postojala je u trenutku kada se najviša vlast nije trebala bojati vlastitih građana. Ukoliko je svaki građanin poslušno izvršavao naređenja vlasti, javna sigurnost nije trebala biti poremećena. Ako netko, međutim, nije htio ispuniti svoju dužnost, najviša ga je vlast morala prisiliti na poslušnost. Javna sigurnost se po njemu, dakle, temeljila na općoj poslušnosti. Dok je politika kao sistem vladanja usmjerena na državno uređenje, policija je provodila ostvarenje i manifestaciju tog uređenja. Zbog apsolutističkog duha Monarhije, pojam policije bio je gotovo identičan s upravom.⁴ Policija je kao služba javne uprave imala za cilj očuvanje ili uspostavu društvenog poretka i mira, sigurnosti i zdravlja. Ona je stoga označavala puno širi pojam od njezina sadašnjeg djelovanja, koje se uglavnom ograničava na redarstvo. Policija i zakonodavstvo su stoga prvotno morali sprečavati staleže ili građane, pojedince da se ne okupljaju u zajedničkom neposluhu i da ne izmaknu javnom nadzoru. Policijsko se nadležstvo nije dakle samo odnosilo na javni red i mir, nego se proširilo i na druge segmente društvenog poretka. Glavna pozornost policije

² Joseph von Sonnenfels (1733.–1817.). Kameralist, pristaša populacionizma, u svojim se brojnim radovima često nastavljao na njemačke, engleske (David Hume) i francuske mislioce (enciklopedisti, fiziokrati), a osobito su vidljivi utjecaji djela *De l'esprit des Lois*, *Les elements du Commerce* i *La theorie et de la pratique du commerce*. Uspio je postignuti blistavu karijeru u Habsburškoj Monarhiji. Godine 1763. postaje profesor na katedri za *Polizey- und Camaeralwissenschaften* u Beču. Sedamnaest godina kasnije kao dvorski savjetnik sudjeluje u radu Dvorske studijske komisije i tako utječe na reformu školstva. Godine 1794. postaje rektor magnificus, a 1808. potpredsjednik dvorske komisije koja se bavila političkim zakonima. Wurzbach, n. dj. 35 (Beč, 1877.), str. 317–343.

³ Montesquieu, *De l'esprit des Lois* 1 (1748.); knj. 11; gl. 3; n. dj. 2; knj. 12; gl. 2; knj. 19; gl. 4; gl. 21; n. dj. 3/4; knj. 26; gl. 24; knj. 29; gl. 1.

⁴ Budući da uprava, tj. politička vlast i ona policijska imaju isti korijen u grčkoj riječ *polis* ili grad-država, prvotno treba polaziti od njihove osnove za daljnje objašnjenje. Policija dolazi od *politeia*, što je značilo državna vlada, država, uređen državni život, a politika od *politikos* i označava umijeće upravljanja državom. Riječ *politika* opet je značila javnu djelatnost uopće, i sve što se odnosilo na zajedničko, državno, društveno.

odnosila se na stanje čudoređa. Dobrovoljna poslušnost građana postizala bi se upućivanjem građana u bolje razumijevanje zakonodavstva, dok bi se prisilna poslušnost postizala postupcima kojima bi se privatne osobe podredile snagama države. Na ovaj bi se način zakonodavac osvjedočio o unutrašnjoj sigurnosti, a građanin bi se naučio vladati u skladu sa zakonima koji svojim odredbama jamče sigurnost trgovine, osoba, časti, dobara i predmeta. Ti zakoni opet imaju veću učinkovitost zbog kazni koje se nameću u slučaju njihova kršenja. Budući da svi navedeni segmenti imaju za cilj sprečavanje štetnih postupaka te ukazivanje na pravilan odabir djelovanja u društvu, policija služi i zato da sprečava mogućnost učinjenja zločina, a ako se dogode neobični, teži slučajevi, da štetne posljedice ublaži ili ukloni.⁵ Uzimajući u obzir slobodu građana, Sonnenfels je istaknuo: »S obzirom na vjeru, moralna i politička uvjerenja građana, ništa nije opasnije od opće slobode, od pisanja svega što je protivno vjeri, državi, običajima i dobrom načinu razmišljanja, i od čitanja svih pisanih djela ove vrste«. ⁶ Država koncipirana na ovaj način stavljena je u ulogu bolesno zabrinutog roditelja koji svoje dijete, u ime njegova zdravlja, guši nemilosrdnom strogošću i nadzorom.

Dok je upravni despotizam u građanskom dijelu Habsburške Monarhije donekle znao ublažiti poznati nemar (Schlamperei) birokracije, vlasti u Vojnoj krajini su još strože inzistirale na primjeni policijske teorije o slobodama. Carska vojska nije samo služila kao oružana snaga protiv vanjskih neprijatelja, nego se koristila i u policijske svrhe. No, ta njezina policijska uloga primjenjivala se u Krajini do krajnosti. Vojska nigdje drugdje u Monarhiji nije imala tako razgranatu administrativnu funkciju, i nigdje nije uživala takve ovlasti. To se odnosilo i na povlaštene krajiške gradove. Tako oba komunitetska propisa s kraja 18. stoljeća ističu: »Dobrobit države i podanika se temelji na unutarnjoj javnoj i privatnoj sigurnosti, a posljednje dvoje na zakonodavstvo i poslušnost«. ⁷ Iz sigurnosti slijede sve one koristi koje svakome omogućuju uspjeh, i štite ga od svake povrede života, dobra i časti. Zbog tih prednosti, podanici su dužnici države, pa se stoga poslušno moraju podvrgnuti zakonodavstvu, bez ikakva protivljenja ili ispitivanja. Ljudi koji se nisu ravnali prema ovim dužnostima, bili su nevjerni svojoj prisezi i zakonima, a samim time štetni za državu i svoje najbliže. Oni stoga zahtijevaju da ih vlast pažljivo nadzire, da ih razotkriva i trenutačno, bez obzira na strogost zakona, kažnjava. Takvo strogo tretiranje građanskih slo-

⁵ Sonnenfels, *Grundsätze der Polizey, Handlung, und Finanz* (5. izd.; Beč, 1787.), knj. 1, gl. 2, par. 51.

⁶ »In Ansehen der Religion, der moralischen und politischen Meinungen der Bürger ist nichts gefährlicher, als eine allgemeine Freyheit, alles, was der Religion, dem Staate, den Sitten, und einer guten Denkungsart entgegen ist, zu schreiben, und alle Schriften dieser Art zu Lesen.«: Sonnenfels, knj. 1, gla. 2, par. 94.

⁷ »Das Wohl des Staats, und jenes der Unterthanen gründet sich auf die innerliche öffentliche, und Privatsicherheit, und letztere beede auf die Gesetzgebung, und den Gehorsam.«: Hrvatski Državni Arhiv Zagreb (HDAZ); 430. Slavonska generalkomanda; kut. 23; sign. 1788–12–440 *Communitäten-Regulativ 1787*; Österreichisches Staatsarchiv Wien (ÖSW); Kriegsarchiv – Sonderbestand Militärgrenze (K-SM); knj. 9 *Communitäten-Regulativ 1794*.

boda također se može naći u razmišljanjima krajiškoga historiografa, statističara Carla von Hietzingera. On je smatrao da policijska nadležnost treba unaprijediti bogobožnost i čudorednost, sprečavati nereligioznost, praznovjerje i bogohuljenje. Sve su to primjeri koji imaju više veze s javnim čudoredem i duševnim stanjem stanovništva nego s redarstvom.⁸ Iz toga razloga su građani i kontribuenti komuniteta trebali prisegnuti na poslušnost i vjernost habsburškom caru i kralju, te svojoj gradskoj vlasti, i izvršavati sve njihove naredbe bez prigovora ili ispitivanja, te odmah, bez oklijevanja prijaviti »sve opasne radnje (...) protiv njegove najviše osobe i vlade, koliko riječima toliko i stvarnim radnjama«.⁹ Policijski propisi za Senj i Karlobag od 1. travnja 1794. najbolje objašnjavaju cilj i nadležnosti policije. Kao cilj je isticana: »Stalna pažnja, radi točnog nadziranja zakona i naredbi, očuvanje mira, reda, sigurnosti i javne pristojnosti; te ukoliko je to moguće, sprečavanje svega što bi moglo biti štetno ne samo za opće nego i za osobno dobro«.¹⁰ Policijsku službu su činili ravnatelj, komesar, pisar ili nadzornik mjera i utega, kaplar, i šest redarstvenika. Predstojnik gradske četvrti (*Viertelmeister, capo di contrada*) bio je obavezan izvršavati naredbe policijskim službenicima te im pomoći kod izvršavanja njihovih zadaća. Narav policijskih poslova je osim toga često zahtijevala i pomoć gradske straže (*Stadtwache*), ali i svih onih koji su kroz svoje djelatnosti brinuli o javnoj sigurnosti, a to su bili liječnici, ranarnici, primalje, apotekari, dimjačari ali i obični građani. Policijski je komesar (*Polizey-Kommissär*) imao nadzor nad svim policijskim službenicima i njihovim aktivnostima, primao je izvještaje policijskih patrola ili predstojnika gradskih četvrti te vodio nekoliko zapisnika.¹¹ Ravnatelj policije (*Polizey-Direktor*) je imao neposredan nadzor nad svim ostalim službenicima i policijskim poslovima. Zbog važnosti funkcije, komesar je uvijek bio obavezan ostaviti adresu, u slučaju odsutnosti iz vlastitog doma. Kada je dulje vrijeme morao biti odsutan, policijsko je ravnateljstvo trebalo postaviti zamjenika. Kuća policijskog ravnatelja služila je kao središnje mjesto policijske službe, u kojoj su se nalazili zapisnici i kancelarija za okupljanje, raspravljanje i izvještavanje službenika.¹²

Policijska se služba brinula oko građanskih predmeta, krivičnih i tzv. čisto policijskih. Građanske parnice koje su se mogle rješavati na licu mjesta i bez većih

⁸ Hietzinger, *Statistik der Militärgrenze des österreichischen Kaiserthums* 2b (Beč 1823) str. 412.

⁹ HDAZ; 430; kut. 23; sign. 1788–12–440 *Communitäten-Regulativ 1787*; ÖSW; K–SM; knj. 9 *Communitäten-Regulativ 1794*.

¹⁰ »Die beständige Aufmerksamkeit, damit die Gesätze und Anordnungen auf das genaueste beobachtet, Ruhe, Ordnung, Sicherheit, und öffentliche Anständigkeit gehandhabet; und so sehr es möglich ist, alles verhindert werde, was sowohl dem Allgemeinen als Privatwohl nachtheilig seyn könnte.«: *Polizey-Ordnung für die freie Militäre Seestädte Zengg und Karlobag* (Trst, 1794.), čl. 4.

¹¹ Tako je vodio zapisnik o policijskim propisima, zapisnik s popisom svih kuća grada, njihovih prostorija, kreveta i stanovnika. Posebni prijavni zapisnik o svim gostionicama, podstanarskim sobama zbog evidentiranja stranaca. Zapisnik sa sudskim odlukama, te upravni zapisnik sa svim službenim predmetima koji su trebali biti vezani uz izvještaje. Isto.

¹² Iznad ulaza ravnateljeve kuće nalazio se natpis *Polizey-Direction* (policijsko ravnateljstvo). Isto.

poteškoća, bile su u nadležnosti policije. To se, međutim, nije odnosilo na teže tužbe i presude, vezane, na primjer, za odštete, već su dotične stranke bile upućene nadležnom sudu. Kada bi policijska služba bila obaviještena o učinkovitoj krivičnom djelu, morala se provesti istraga i sastaviti izvještaj o događaju, uz dozvolu privođenja i zatvaranja osumnjičenih. Među policijskim predmetima bila je kontrola općeg i privatnog zdravstvenog stanja u gradu, te nadzor nad liječnicima, primaljama, apotekarima i sl. Kada bi prijetila opasnost od zaraze, policija je morala postupati prema naredbama posebnog zdravstvenog magistrata (*Sanitäts-Magistrat*). U kategoriju zdravstvene sigurnosti je još spadala kontrola živežnih namirnica s obzirom na njihovu kvalitetu, kvantitetu i cijenu. Briga se vodila o načinu zarade svih staleža, naročito o preživljavanju nezaposlenih, prosjaka, siromaha, kontroli stranaca i nepoznatih osoba u gradu, kao i mijenjanju skrovišta unutar grada. Dalje se od policijskih službenika zahtijevala stalna budnost u poštovanju svih vatrogasnih propisa i održavanju reda na gradskim ulicama, vodeći računa o sigurnosti prolaza zbog radova na cesti, nepropisno zaustavljenih kola i sl. Iz istog su razloga morali paziti na čistoću gradskih ulica i trgova, bunara i osobito pri odlaganju smeća. Stanovnici grada svoje smeće, naime, nisu smjeli bacati s prozora ili ispred vrata, već su ga odnosili na za to određena mjesta. Treba napomenuti da u ono doba još nije postojala javna rasvjeta, pa je stoga bila realna opasnost za slučajnog prolaznika da se spotakne hodajući mračnim ulicama grada. U slučaju nesreća policijski službenici morali su pružati pomoć i ublažiti posljedice. Njihova dužnost očuvanja javnog reda i mira nam najbolje pomaže da shvatimo pojam policijske države. Policija nadzire gostionice, svratišta, dvorane za ples i druga javna mjesta, sprečava tučnjave, pijančevanje i stvaranje buke noću. S posebnom pozornošću gledalo se na sumnjiva ili opasna okupljanja, klubove i »mračna društva«. ¹³ Čudoređa radi, policijski su službenici osim toga strogo trebali paziti da se tajno ne prodaju slike i bakrezezi »uvredljivog sadržaja«, zabranjene knjige, te pojavljuju »ulične djevojke«, ili općenito da ne bude zavođenja mladih žena ili muškaraca. No, oni su se također trebali pobrinuti za bespomoćne ljude i siromaha koji su tražili liječničku pomoć ili pomoć gradske ustanove za sirotinju. ¹⁴

Snaga policije se prema propisima očitovala u spretnim postupcima, koji su uglavnom trebali biti preventivni, a temeljili su se na sumnji ili naslućivanju. Da bi njihov učinak bio što bolji, prema propisima, morali su postupati sa svima jednako, bez obzira je li osumnjičeni bio plemić, svećenik, građanin ili vojnik. Toga se policija, naravno, u praksi manje pridržavala. No, to nije značilo da su se policijski službenici mogli ponašati kako su htjeli. Od njih se zahtijevalo ozbiljno, pristojno ponašanje, oprezno i diskretno, u odnosu na javnost. Na taj se način pokušavao zaštititi osumnjičeni koji je uživao dobar glas. Zločinci su morali biti privedeni, a njihova zlodjela sprečavana, no time je okončana nadležnost policijske službe kao upravnog organa, jer njihovo je kažnjavanje spadalo pod nadzor pravosudnih organa. ¹⁵ Da bi se pronašao zločinac, bile su dopuštene sve mjere koje nisu kršile osnovna prava građanskih sloboda, pa je tako policij-

¹³ »Winkelgesellschaften«: Isto., čl. 23.

¹⁴ »Ärgerliche ausgesetzte«, »Strassenmägede«: Isto.

skim službenicima bilo zabranjeno narušavanje mira, nametljiva radoznalost i istraga u slučajevima vezanim uz poštene obitelji, no već je i sam taj magloviti pojam 'poštena obitelj' dopuštao dovoljno široko tumačenje kao i podlogu za maltretiranje 'manje poštenih'.

Iako je, prema Propisu za komunitete Bjelovar i Ivanić iz 1794., jedan od vijećnika izvršavao dužnosti gospodarsko-polijskog upravitelja, iz kasnijih je popisa vidljivo da je Bjelovar također dobio svoga policijskoga komesara, kojem su pomagali gradski stražmeštar i osam gradskih vojnika. Upravitelj je morao biti upućen u gospodarske i policijske znanosti, a svoje znanje trebao je pokazati pred ratnim povjereništvom, gradskim tužiteljem i tajnikom. Trebao je imati čitljiv rukopis, a kao osobu morale su ga krasiti osobine kao što su nesebičnost, skromnost, marljivost i čestitost. Morao je pravilno i savjesno obavljati sve gospodarske i policijske poslove. Od njegova su pristava vlasti zahtijevale jednake sposobnosti kao kod gradskog pisara, a trebao se posvetiti gospodarskim i policijskim predmetima koje mu je dodijelio upravitelj. Dužnosti gospodarsko-polijskog upravitelja bile su: kontrola komunitetskoga kirurga kao mrtvozornika i pregledaoca mesa, kontrola peciva, mjera i utega nekoliko puta na tjedan, prisutnost i nadzor kod sajnova, pregledavanje općinskih zgrada, vatrogasnih pomagala, nadziranje bolnice, građevinskih pothvata na cestama i mostovima, gradske čistoće i drugih zdravstvenih mjera. Gospodarsko-polijskom upravitelju pomagali su pristav, kaplar i gradski vojnici, a ovisno o predmetima i gradski tajnik, zidar, dimnjačar, pa i članovi građanskog odbora. Vodio je sve javne gospodarske i policijske poslove, uz brigu o njihovim prihodima i rashodima. Imao je vrlo značajnu izvršnu moć u samom komunitetu, i njegovo mjesto nije bilo ništa manje odgovorno od gradonačelnikova ili gradskog tužitelja. Propisi nisu dopuštali ni njemu, kao ni njegovu pristavu posjedovanje nekretnina u samom gradu.¹⁶

Kod postavljanja gradskog stražmeštra, kaplara i vojnika, magistrat je uzimao poluinvalide iz okolnih satnija. Svi su trebali govoriti domaći i njemački jezik, a od stražmeštra i kaplara zahtijevalo se i pisanje njemačkoga. Konačili su u jednoj sobi gradske vijećnice, a morali su izvršavati naredbe magistrata u vezi s privođenjem osumnjičenih, hapšenjem, kažnjavanjem, oglašavanjem i drugim službenim zadaćama. Kaplar i vojnici su se, uz to, morali brinuti za čišćenje i grijanje vijećnice i kancelarije referenata. Od ovih nižih policijskih službenika zahtijevalo se da poznaju sve stanovnike komuniteta, te da znaju njihove kućne brojeve, kako bi odmah pronašli građanina radi privođenja, davanja konaka, rabote i sl. Gradski je dimnjačar pažljivo i dobro trebao očistiti sve dimnjake u gradu, svako polugodište kontrolirati vatrobrane i o tome izvijestiti magistrat. No, imao je dužnost predlagati sve što bi moglo pomoći pri sprečavanju požara i njegova gašenja.¹⁷

Da bi se olakšao posao nadziranja stranaca i prolaznika u Vojnoj krajini, vlasti su izdavale putne isprave, koje je nosilac trebao predložiti policijskim službe-

¹⁵ Isto.

¹⁶ ÖSW; K-SM; knj. 9 *Communitäten-Regulativ 1794*.

¹⁷ HDAZ; 430; kut. 23; sign. 1788-12-440 *Communitäten-Regulativ 1787*; ÖSW; K-SM; knj. 9 *Communitäten-Regulativ 1794*.

nicima. Prema propisima, nitko u Vojnoj krajini nije smio boraviti ili samo prenoćiti bez službene dozvole lokalnih vlasti. No, za domaće je krajišnike također izdano nekoliko vrsta putnih isprava, uglavnom za određeno područje. Krajišnik nije mogao otići s područja svoje satnije bez prethodnog odobrenja. Tako zapovjedništvo satnije izdaje putovnicu, koja vrijedi samo za teritorij pukovnije. Putovnicu za područje generalkomande mogao je nabaviti kod zapovjedništva pukovnije, a za cijelu Vojnu krajinu, ostale zemlje Monarhije i europskog dijela Osmanlijskog carstva kod generalkomande. Za svako putovanje izvan Habsburške Monarhije, bila je potrebna putovnica Dvorskog ratnog vijeća.¹⁸ Da se najviša vojna vlast pri izdavanju takvih isprava držala strogih kriterija ilustrira propis iz 1847. godine, prema kojem se samo bogatim stanovnicima Krajine moglo odobriti putovanje u Rim.¹⁹ Putne isprave nisu se odnosile samo na osobe, nego su također služile trgovinskoj kontroli izvozne i uvozne robe na području Krajine. Krajišnici uglavnom nisu trebali plaćati carine, no dok su putovnice satnije i pukovnije dobivali besplatno, za ostale vrste putovnica i trgovinskih propusnica morali su plaćati neznatne pristojbe u iznosu od 34 krajcara.²⁰ Magistrati komuniteta imali su također pravo izdavanja posebnih putnih isprava kako bi trgovcima bila olakšana razmjena trgovinske robe. Važnije putne isprave tiskane su u Zagrebu, a vlasti su ih naručivale kod litografa generalkomande. Putovnice satnije nisu se tiskale, nego su pisane rukom zbog smanjenja troškova. Vrijedile su od tri mjeseca do godinu dana. Na svakoj ispravi moralo je čitljivo pisati ime i status nosioca sa službenim žigom odgovorne službene osobe.²¹ Svi ostali, tj. strani putnici u Vojnoj krajini morali su imati druge isprave. Tako je podanik Osmanlijskog carstva prvo od svojih vlasti trebao zatražiti pismenu dozvolu (*Erlaubnisschein*) za ulazak na područje Monarhije. Tek nakon što bi vojne vlasti provjerile sve podatke turskog putnika, vezane uz ime, zaposlenje, stalež, prethodni boravak i cilj putovanja, izdale bi mu posebnu putovnicu, koja je vrijedila šest mjeseci ali samo za područje koje je predstavljalo cilj njegova putovanja.²² Svaki put kada bi putnik dolazio u pukovnijsko središte, tamošnjim je vlastima morao predati taj dokument radi prijave.

2. Organizacija pravosudnih organa

Sonnenfels je razliku između zakonodavne i pravosudne moći tumačio na sljedeći način: »Stajališta sa kojih sudac, koji izvršava, i zakonodavac, koji naređuje,

¹⁸ Historijski Arhiv Bjelovar (HAB); Gradsko Poglavarstvo Bjelovar 8JUa-1 (GPB); br. I-15 *Register (am)tllicher seit dem Jahre (bei)erflossener Normal-Verordnungen angefangen im Jahre 1818*. HDAZ; 426; kul. 22; sign. 1810-Q2-43 *Generalkommando-Verordnung 07. 04. 1810*. Hietzinger, n. dj. 2b, str. 413. Stopfer, *Lehrbuch über die Militär-Gränz-Verwaltung des österreichischen Kaiserthums* (Graz, 1841.), str. 110, 111.

¹⁹ HAB; GPB; br. I-15 *Register*.

²⁰ Kod putnih isprava za Osmanlijsko carstvo plaćao se samo list u iznosu 34 krajcara, a za ostale strane zemlje i posebni biljeg od 2 for. Isto.

²¹ Isto.

²² Mathias Stopfer, *Lehrbuch über die Militär-Gränz-Verwaltung des österreichischen Kaiserthums* (Graz, 1841.), str. 107, 108.

promatraju kaznu, vrlo su različita. Prvi kažnjava, jer je zakon prekršen, a drugi određuje kaznu, kako zakon ne bi bio prekršen. Kod prvoga je kazna dakle posljedica radnje, a kod drugog radnja posljedica kazne.«²³ Propisi na kojima se temeljila sudbena vlast u Krajini bili su mnogobrojni. U odnosu na osnovna građanska prava u Vojnoj krajini su bile primijenjene povlastice s početka 17. stoljeća, kao što je bio Statut Walachorum iz 1630., Temeljni krajiški zakon iz 1807. godine, Građanski zakonik (*bürgerliches Gesetzbuch*) iz 1787., Opći građanski zakonik (*allgemein bürgerliches Gesetzbuch*) iz 1811., Opći red o pristojbama (*Allgemeine Taxordnung*) iz 1810. i drugi pojedini propisi koji su u vezi s tim izdani. Za vođenje parničnih i krivičnih postupaka korišteni su: Sudski pravilnik (*Justiznorm*) iz 1734. godine, Vojnokrajiška prava iz 1754., Opći sudski red (*allgemeine Gerichtsordnung*) iz 1781., Propisi za komunitete iz 1779., 1788. i 1794. godine, Organizacijski propisi za Senj iz 1819., Terezijanski kazneni zakonik (*Theresianische peinliche Gerichtsordnung*) iz 1768., kao i Zakonik o zločinima i njihovu kažnjavanju (*Gesetzbuch über Verbrechen und deren Bestrafung*) iz osamdesetih godina 18. stoljeća. Na području Vojne krajine su osim toga vrijedili posebni vojni propisi ako nisu bili u suprotnosti s navedenim zakonima. Među njima valja spomenuti Ratne članke (*Kriegsartikel*) iz 1763. i 1808., Vojni sudski red (*Militär-Justizordnung*) iz 1754., Vojni kazneni pravilnik (*Militär-Strafnormale*) iz 1790., Vojni kazneni zakonik (*Militär-Strafgesetz*) iz 1855., i Službeni propis (*Dienst-Reglement*) iz 1860. godine.²⁴ Tijekom godina vojne su vlasti izdale brojne propise kojima su proširene, usklađene ili ukinute određene odredbe spomenutih zakona, no oni svakako predstavljaju temeljne odrednice pravosudnog razvoja u tom vremenu prihvaćajući ili odričući utjecaj prosvijećenih ideja. Pukovnijski sud (*Regiments-Gericht*), magistrat komuniteta i delegirani vojni, odnosno miješani sud (*Judicium delegatum militare, judicium delegatum mixtum* ili *judicium delegatum militare vel mixtum*) predstavljali su tri osnovne vrste prvostupanijskih sudova s nadležnostima nad određenim osobama Vojne krajine. Pod delegirani sud spadali su djelatni i umirovljeni generali, stožerni i viši časnici, zapovjednici pukovnija, topnički i inženjerski časnici tvrđava u Krajini, činovnici zemaljske vlade ako nisu pripadali staležu krajiške pukovnije, svi kršćanski svećenici koji nisu bili u nadležnosti komuniteta. Nadležnost ovoga suda nadalje se odnosila na supruge, djecu i služinčad navedenih osoba, kada ne bi pripadali vojnokrajiškom staležu, te na turske podanike u Krajini, vojni

²³ »Der Gesichtspunkt, von dem der Richter, welcher vollstreckt, und der Gesetzgeber, welcher anordnet die Strafe anzusehen haben, ist sehr verschieden. Der Erste straft, weil das Gesetz übertreten worden: der Zweyte verhängt eine Strafe, damit das Gesetz nicht übertreten werde. Bey dem Ersten ist die strafe Schlußfolge der Handlung, bey dem Zweyten ist die Handlung Schlußfolge der Strafe.« Sonnenfels, n. dj., knj. 1, gl. 8, par. 352.

²⁴ HDAZ; 426; knj. 30 *Register 1763.*; knj. 42 *Repertorium 1769.* Hietzinger, n. dj. 2b, str. 378-382. Mathias Stopfer, *Lehrbuch über die Statistik der Militär-Grenze des österreichischen Kaiserthums* (Graz, 1840.), str. 210, 211, 213, 216. Leopold M. Krainz, *Die k.k. Militärgrenze und deren Grundgesetz* (Beč, 1866.), str. 72. Franz Vaniček, *Specialgeschichte der österreichischen Militärgrenze* 3 (Beč, 1875.), str. 46, 50, 57. J. H. Schwicker, *Geschichte der österreichischen Militärgrenze* (Beč i Teschen, 1883.), str. 100, 101.

komunitet kao udruženje, kao i na sve predmete koji su se odnosili na fiskus.²⁵ Godine 1787. su Hrvatska, Slavonska, Banatska i Sedmogradska krajina dobile po jedan delegirani vojni sud, gdje su se jedanput na tjedan vodili parnični postupci koji su spadali pod nadležnost generalkomande. Svaki je delegirani sud predstavljao posebno, odvojeno odjel generalkomande, no on nije postojao pri Banskoj generalkomandi; to je zapovjedništvo samostalno funkcioniralo.²⁶ U prvom desetljeću 19. stoljeća delegirani sud predstavljale su tri osobe, i to najčešće predsjednik, njegov zamjenik odnosno stožerni vojni sudac kao prvi pravosudni referent, te prisjednik odnosno drugi referent. Nakon koalicijskih ratova broj članova toga suda je povećan na četiri, a u nekim slučajevima i na pet.²⁷ Predsjednik je obično bio zapovijedajući general ili njegov zamjenik, no stvaranjem apelacijskih kao drugostupanjskih sudova, predsjednik delegiranog suda više nije mogao biti zapovijedajući general, već netko drugi, jer su propisi zabranjivali da prvostupanjski i drugostupanjski sud imaju istog predsjednika. Za pravosudne je referente delegirani sud iz pravosudnog odjela generalkomande dobivao stožernoga vojnog suca i stožernog časnika.²⁸

Pukovnijski je sud vršio jurisdikciju nad svim stanovnicima i vojnim osobljem pukovnije do čina potpukovnika. Vojni suci (*Auditor*) pukovnije morali su biti diplomirani pravnici s položenim ispitom kod apelacijskog suda, a postavljalo ih je Dvorsko ratno vijeće tek kada bi se uvjerilo u njihovu pravnu vještinu. Na početku svog imenovanja, vojni su suci dobivali čin natporučnika, a nakon dugih godina dobrog službovanja slijedilo je unapređenje u čin satnika. Kod formiranja kantona 1787. godine, vojnom je sucu bila povjerena kantonska, dakle civilna jurisdikcija, a vojnom tužitelju (*Syndicus*) tek vojna. No, zbog malobrojnog vojnog sastava kantonskog osoblja, kantonskom su sudu bili dodijeljeni i časnici vojne postrojbe kao prisjednici. Kantonski je zapovjednik samo u izvanrednim slučajevima mogao koristiti svoje podčinjene kao prisjednike. Nakon ukidanja kantona, vojne su vlasti odredile da saslušanja, ratno pravo i izvršavanje krivičnih sankcija budu isključivo posao časnika vojne postrojbe, a samo u izvanrednim okolnostima to su mogli izvršavati časnici krajiške uprave.²⁹

Magistrat je predstavljao prvostupanjski sud za sve stanovnike vojnog komuniteta koji nisu spadali pod nadležnost delegiranog vojnog suda ili pukovnijskog suda. Gradski tužitelj (*Syndicus*) i gradonačelnik, kao sudac, potekli su iz redova vojnih sudaca, pa su se tako mogli osloniti na veliko, prethodno pravno iskustvo u vojsci. Vijećnici su imali status prisjednika magistratskog suda, a sudac je bio

²⁵ HDAZ; 430; kut. 23; sign. 1788–12–440 *Communitäten-Regulativ 1787*; ÖSW; K-SM; knj. 9 *Communitäten-Regulativ 1794*. Hietzinger, n. dj. 2b, str. 371, 372.

²⁶ Hietzinger, n. dj. 2b, str. 380, 383. Stopfer, *Statistik*, str. 212, 213. Vaniček, n. dj. 3, str. 111, 112.

²⁷ Predsjednik, dva pravosudna referenta i jedan ili dva perovođe. *Militär-Schematismus* (Beč, 1818.); (1819.); (1821.); (1822.); (1825.).

²⁸ HDAZ; 426; kut. 24a; sign. 1812–Q2–20 C–102 *Hofkriegsrätliche Verordnung 17. 01. 1812*.

²⁹ Hietzinger, n. dj. 2b, str. 372–374. Stopfer, *Statistik*, str. 212, 215. Vaniček, n. dj. 3, str. 21, 26, 27.

obvezan izvršavati sve odluke koje je to tijelo donijelo. U slučaju kada sud nije prihvatio prijedlog suca, on se mogao obratiti generalkomandi za savjet, te bi ona tada donijela odluku. Ukoliko bi veći broj članova ili cijela općina imala pritužbe na rad magistrata, tada su se posredstvom građanskog odbora trebali žaliti kod viših upravnih organa. Građanski je odbor tom prilikom imenovao dva poslanika, koji su potpisali promemoriju u ime podnosioca tužbe. Kada članovi magistrata nisu obavljali svoju dužnost prema propisima, gradonačelnik ih je prvo usmeno trebao upozoriti, a ako ni to nije natjeralo dotičnog člana da poboljša svoje ponašanje, slijedio je kućni ili građanski pritvor od 24 sata. Za teža krivična djela, kao što je bilo otkazivanje poslušnosti pretpostavljenom, ili opetovani manji prekršaji, član magistrata također bi se uputio u građanski pritvor, no ovaj je put stavljen u okove. O otpuštanju iz službe, međutim, nije odlučivao gradonačelnik, već apelacijski sud.³⁰ Sve do 1. ožujka 1819. u Senju je osim magistrata postojao i posebni trgovinski i mjenični sud (*Mercantil- und Wechselgericht*), koji su tada sačinjavali predsjednik Vincenz Draganchich von Drachenfeld, perovoda i referent Wolfgang Kuhacsevich te prisjednici Vincenz Herglianovich, Joseph Dorigo, Anton Accurti i Thomas Czvetich. Wolfgang Kuhacsevich je istodobno bio i prisjednik magistratskog suda, a Vincenz Draganchich von Drachenfeld policijski ravnatelj.³¹ Godine 1819. slijedilo je preuzimanje trgovinskog i mjeničnog suda od strane magistrata, koji je jedan dan u tjednu vodio sve parnične i krivične postupke, a drugi dan sve trgovinske, mjenične, pomorske i konzularne predmete, koji su prije spadali pod nadležnost ukinutog suda. Sjedinjenjem su, iz prethodnog magistrata, preuzeti gradski sudac Johann Draganchich von Drachenfeld, satnik Peter Skodnik, kao zamjenik gradskog suca odnosno prvi vijećnik, Wolfgang Kuhacsevich, kao drugi vijećnik i Thomas Vinski, kao počasni prisjednik odnosno politički referent, a iz trgovinskog i mjeničnog suda Vincenz Herglianovich kao gospodarski referent. Spomenuti Dorigo, Accurti i Czvetich dobili su status pomorskih, konzularnih, počasnih prisjednika (*See-, Consulsats-, Ehren-Beytizer*).³²

Pravni odjel generalkomande nije predstavljao višu sudsku ustanovu, nego stručnu službu za pravna pitanja, koja je stalno trebala pratiti rad nižih, tj. pukovnijskih i magistratskih sudova i vođenje sudskih postupaka. No, budući da su članovi tog odjela bili uključeni u delegirani vojni ili apelacijski sud, svakako su bili među najodgovornijim osobama za provođenje zakona i pravde u Krajini. Godine 1787. stvoreni su apelacijski sudovi za Hrvatskoslavonsku vojnu krajinu sa sjedištem u Zagrebu i Petrovaradinu.³³ Prije toga je samo zapovijedajući general imao pravo mača i pomilovanja (*Straf- und Begnadigungsrecht*) u odnosu na krivične sankcije koje su donijeli prvostupanjski vojnokrajinski sudovi.³⁴ U Vojnoj krajini jedino je Hrvatskom banu bilo ostavljeno to pravo. Članovi

³⁰ HDAZ; 430; kut. 23; sign. 1788-12-440 *Communitäten-Regulativ 1787*; ÖSW; K-SM; knj. 9 *Communitäten-Regulativ 1794*.

³¹ *Militär-Schematismus* (Beč, 1818.); (1819.).

³² Isto. Hietzinger, n. dj. 2b, str. 379.

³³ Stopfler, *Statistik*, str. 214.

³⁴ Hietzinger, n. dj. 2b, str. 386, 387.

apelacijskog suda potkraj 18. stoljeća bili su: zapovijedajući general kao predsjednik, stožerni časnik, general-sudac-poručnik, dva prisjednika s funkcijom vojnog suca, perovođa i pisar. Godine 1800. vojne su vlasti, međutim, odlučile pristupiti reorganizaciji apelacijskog suda, pa su prisjednici zamijenjeni sucima-poručnicima, a pisara je zamijenio bilježnik. U prvom desetljeću 19. stoljeća sjedište vojnog apelacijskog suda Varaždinsko-karlovačke generalkomande nalazilo se u Zagrebu, a činili su ga predsjednik, prisjednik (*Assessor*), tri ili četiri referenta i perovođa. Stvaranjem Ilirskih provincija i gubitkom prekosavskih pukovnija, ostao je jedino opći krajiški apelacijski sud (*allgemeines Gränz-Appellations-Gericht*) sa sjedištem u Petrovaradinu. Nakon koalicijskih ratova 1815. godine, slijedilo je ukidanje posljednjega posebnoga krajiškog apelacijskog vojnog suda, te je kao drugostupanjski sud za Vojnu krajinu ubuduće određen opći vojni apelacijski sud (*allgemeines Militär-Appellations-Gericht*) u Beču. Nje ga su sačinjavali: general kao predsjednik, dvorski savjetnik kao upravitelj kancelarije, deset apelacijskih vijećnika, dva tajnika, tri bilježnika i dodatno pomoćno osoblje. Jurisdikcija ovog suda odnosila se na potvrđivanje, pooštavanje ili smanjenje krivičnih sankcija, pa čak i pomilovanje. Sud bi pokrenuo pravni postupak ako bi pukovnijski sud ili magistrat uložio utuk, koji bi bio u skladu sa službenim propisima. To se također odnosilo na izrečene kazne koje su bile preblage, ili kazne na koje magistrat ili pukovnija nisu imali pravo izricanja.³⁵ U nekim težim slučajevima pravni se predmet trebao predati trećestupanjskom sudu za Vojnu krajinu, a to je bio pravni odjel Dvorskoga ratnog vijeća, koje su sačinjavali predsjednik vijeća, njegov zamjenik, general kao dvorski ratni savjetnik, četiri dvorska savjetnika, dva tajnika vijeća i dva bilježnika.³⁶

3. Vođenje parničnog postupka

Sudovi u Vojnoj krajini rješavali su, kao i drugdje u Monarhiji, sporove iz osobnih, porodičnih ili nekih drugih društvenih odnosa u parničnim postupcima, a kod krivičnih postupaka odlučivali su o kaznama i drugim mjerama protiv učinitelja zločina, prijestupa i prekršaja. Osim toga trebali su potvrđivati ili osporavati spise državnih ustanova koje su imale javna ovlaštenja. Sudovi su zasjedali dva puta tjedno osim nedjelje i blagdana, jedino ako je sudac nalazio da bi odgoda štetila jednoj od parničnih strana. Kod osobnih tužbi parnicu vodi sudac pod čiju jurisdikciju spada tužitelj, tj. podnositelj tužbe, dok je za stvarne tužbe tužitelj pokretao građanski postupak kod suca pod čiju je nadležnost spadao sporni predmet, na primjer, oštećena nekretnina. Stečajne su se parnice voile kod suca koji je imao nadležnost nad dužnikom. Svaki stanovnik, bez obzira na pripadnost vojnokrajiškom staležu, mogao je biti pozvan na odgovornost izvan Vojne krajine. To se odnosilo na stvarnu tužbu, te ako bi dotična osoba posje-

³⁵ *Militär-Schematismus* (Beč, 1805.); (1806.); *Hof- und Staats-Schematismus* (Beč, 1807.); *Militär-Schematismus* (Beč, 1808.); (1810.); (1811.); (1818.); (1819.); (1821.); (1822.); (1825.). Hietzinger, n. dj. 2b, str. 384. Stopfer, *Statistik*, str. 214. Vaniček, n. dj. 3, str. 113.

³⁶ Hietzinger, n. dj. 2b, str. 385. Stopfer, *Statistik*, str. 214, 215.

dovala imovinu u civilnom dijelu Monarhije, i na taj način bila u nadležnosti tamošnjega zemaljskog suda. Stanovnici, građani vojnih komuniteta i svi trgovci i obrtnici u krajiškim pukovnijama imali su pravo zatražiti dobrovoljnu odgodu (*Prorogation*) jurisdikcije civilnog suda, uz obvezu da dotičnom sudu predaju pismenu izjavu ili odgovor. Sucima je zakon samo u posebno važnim slučajevima dopuštao da svoju službu prepuste nekom kolegi. Parnični je postupak inače trebao ostati u nadležnosti istoga suca od trenutka podnošenja tužbe do donošenja presude, bez obzira na to jesu li se osobne okolnosti tuženika promijenile ili nisu. Ako je tuženik prije završetka parnice umro, ona se dalje vodila protiv njegova nasljednika.³⁷

Parnični postupci pokretani su kod pukovnijskog suda tek nakon što satnijski sud nije uspio pomiriti stranke. Postupak je trebao voditi jedan od vojnih sudaca u prisutnosti dva časnika i pod predsjedanjem trećega. Predsjednik suda morao je imati barem jedan čin više od tuženika. Postupci su se mogli voditi usmeno ili pismeno. Usmena se tužba kod suda trebala zabilježiti u sudskom zapisniku, s prijepisom pismenih dokaza. Tužba se potom dostavljala tuženiku, koji je trebao odgovoriti na svaku iznesenu okolnost. Ako to ne bi napravio, takva bi se okolnost tretirala kao istinita. Na isti način, kada se jedna stranka ne bi pojavila na zakazanom ročištu, drugoj bi se priznala potpuna vjerodostojnost, bez iznesenog dokaza. Ročište se odgađalo kada bi jedna od stranaka obavijestila sud da zbog spriječenosti ili zbog nepredviđenih i neizbježnih okolnosti ne može prisustvovati postupku, ili kada se ni druga stranka nije pojavila. Vlasti nisu prihvatile prisutnost mađarskih i neovlaštenih zastupnika, odvjetnika ili »nadripisara« u ovim građanskim parnicama.³⁸ No, prema Hietzingeru, zbog jednostavnoga sudskog postupka u Vojnoj krajini nisu nedostajali odvjetnici za stranke koje su vodile spor.³⁹

Vlasti su inzistirale da se parnice vode što više usmenim putem, kako bi se izbjeglo svako natezanje, zapleti i skupoća.⁴⁰ Ako se tužba podnosila pismeno, trebalo ju je što prije okončati. Kod pismenog je postupka sudac tuženiku trebao poslati tužbu, te mu omogućiti određeni rok za prigovor na iznesene okolnosti. Taj rok je bio 30 dana kada se tuženik nalazio u istom mjestu, 45 dana ako je živio u istoj pokrajini, 60 dana ako je stanovao u istoj zemlji, a 90 dana ako bi boravio izvan zemlje. Kada je tuženik unaprijed znao da neće stići reagirati u predviđenom roku, imao je pravo zatražiti produženje, no sud je o tome morao biti obaviješten najmanje tri dana prije isteka starog roka. Slijedila bi replika tužitelja, koja se u biti nije smjela razlikovati od prve tužbe, te u istom roku duplika tuženika, s mogućim dokazima. Nakon toga je tužitelj poslao konačnu

³⁷ HDAZ; 430; kut. 23; sign. 1788–12–440 *Communitäten-Regulativ 1787*; ÖSW; K–SM; knj. 9 *Communitäten-Regulativ 1794. Allgemeine Gerichtsordnung* (Beč, 1781.).

³⁸ »Winkelschreiber«: HAB; GPB; br. I–15 *Register*.

³⁹ Hietzinger, 2b, str. 374.

⁴⁰ U ostalom dijelu Monarhije se za razliku od toga često vodio pismeni postupak, a usmeni je rezerviran za selo, u manje važnim slučajevima s neposrednim predmetima, tj. stvarima koji nisu vrijedile više od 25 for., i kada se radilo o šteti tužitelja nastaloj zbog verbalne uvrede tuženika. *Allgemeine Gerichtsordnung*.

optužbu (*Schlusschrift*), gdje je mogao navesti nove dokaze i okolnosti, no oni su se trebali nadovezati direktno na novoiznesene činjenice u dupliku. Konačni prigovor (*Gegenschlusschrift*) tuženika nije više smio sadržavati nikakve nove podatke.⁴¹ Činovnik magistrata koji je vodio zapisnik, zaprimao je pismenu tužbu i priložene spise vezane uz parnični postupak, a osobi koja je dotičnu dokumentaciju predala morao je dati potvrdu, ako bi to zahtijevala. Potom je činovnik trebao provjeriti jesu li svi spisi ispunjeni korektno, sadržavaju li ime, prezime i zanimanje sastavljača, uz naznaku je li osoba pismena ili nije. Usmene su tužbe također upisane u urudžbeni zapisnik uz kratak sadržaj, a prijepisi su u tom slučaju tretirani kao službeni predmet. Magistrat je dva puta tjedno trebao zasjedati, ročišta su počinjala u 9 sati ujutro i trajala su sve dok je bilo slučajeva. Ako parnica ne bi bila zaključena istoga dana, nastavljena je sljedećega. Sve što je prije ročišta izneseno, moralo je biti predano pravnom referentu, a on je to trebao predočiti na sjednici. Kod važnijih slučajeva izrađeno je pismeno izlaganje, u kojem su navedene suparničke strane i sporni predmet, anamneza spora, sadržaj okolnosti, dokaza i priloga, primjedbe o njihovim slučajnim nedostacima, izlaganje o uzrocima (*conspetus causae*) i motivima, te tumačenje motiva.⁴²

Opći sudski propis je kao dokaze odredio: priznanje stranaka, pismene isprave, uredne i sumarne dokaze svjedoka, izvještaje vještaka i glavne zakletve (*Juramentum litis decisivum*). Uredni ili potpuni dokazi svjedoka imali su istu težinu kao i istovjetne izjave dvaju pouzdanih svjedoka, u slučaju nepostojanja drugih dokaza. Ako je postojao i drugi dokazni materijal, bila je dovoljna i samo jedna izjava. Sudac je, međutim, mogao prosuđivati o vjerodostojnosti iskaza pojedinog svjedoka, pa je tako znao odobriti i jednoglasnu izjavu više nepouzdanih svjedoka kao uredni dokaz, nakon pomnog razmatranja svih okolnosti. Kao svjedoci nisu dolazile u obzir tjelesno ili psihički nesposobne osobe, bliski rodaci po krvi, supružnici, pravni savjetnici stranke koja se koristi njihovim uslugama, te oni koji su imali direktnu korist ili štetu od ishoda parnice. Njihove su se izjave uzimale samo kao upotpunjenje dokaznog materijala kada bi tužitelj ili tuženik položio glavnu zakletvu. Kao nepouzidane svjedoke, ali ne i potpuno beskorisne, propisi su određivali nećake i sestrične, rođake po tazbini, služinčad, Židove za Židove u parnici protiv kršćana, osobe mlađe od 20 godina, dvadesetogodišnjake pozvane na raspravu o događajima koji su se dogodili kada su bili mladi od 20 godina, osobe koje su u zavadi s protivničkom stranom, i sve osobe kojima je bilo suđeno za teže zločine. Tužitelj i tuženik trebali su obavijestiti sud o svojim svjedocima, i zatražiti da se odredi dan, sat i mjesto za saslušavanje svjedoka uz naznaku okolnosti ili dokaza o kojima se kao svjedoci trebaju izjasniti. Svaka osoba koja je bila pozvana kao svjedok morala se odazvati jer bi inače slijedile novčane ili tjelesne kazne. To se, naravno, nije odnosilo na povlaštene osobe krajiškog društva. Svjedok je prilikom prisege trebao dizati palac i prva dva prsta desne ruke zaklevši se: »So wahr mir Gott helfe«. Vještaci su morali sastaviti izvještaj o predmetu parnice, te ga predati ili pročitati sucu,

⁴¹ Isto.

⁴² HDAZ; 430; kut. 23; sign. 1788–12–440 *Communitäten-Regulativ 1787*; ÖSW; K–SM; knj. 9 *Communitäten-Regulativ 1794*. Vaniček, n.dj. 3, str. 34, 35.

no nijednom riječu nisu smjeli spominjati prava stranke, već se ograničiti na bit parnice. Sudac bi potom trebao pročitati izvještaj vještaka strankama, i predati im prijepis.⁴³

Pravni referent tijekom svog izlaganja nije smio zbunjivati ili ometati pravilnost postupka, i jedino u slučaju kada prisjednik nije sasvim shvatio neku izrečenu činjenicu, mogao je tražiti dodatno objašnjenje. U raspravi se od prisjednika tražilo da iskaže svoje mišljenje. On je to činio svjestan vlastite dužnosti, savjesti i pravednosti, bez omalovažavanja drukčijeg mišljenja. Nitko ga pritom nije smio ometati. Jedino u situaciji kada bi član suda svoje mišljenje temeljio na zabludi ili neistini, pravni je referent bio dužan upozoriti ga na to i objasniti mu pravo stanje. Prisjedniku suda bilo je zabranjeno sudjelovanje u radu suda ako se parnica odnosila na njegovu suprugu, bliskog rodaka, njegova štićenika, osobu koju je otvoreno mrzio, stranku kojoj je pomagao kao pravni zastupnik, te kada je mogao očekivati direktnu dobit ili štetu od ishoda parnice. Stranke su imale pravo predložiti nagodbu još tijekom parnice, no takva je nagodba trebala biti formulirana u formi pismene izjave, jer inače nije bila pravovaljana. Odustati od nagodbe nakon toga moglo se samo s pristankom suprotne strane. Sud je donosio odluku većinom glasova, a glasovalo se javno hijerarhijskim izjašnjavanjem – najprije bi se izjasnio gradonačelnik, nakon njega gradski tužitelj i tako redom sve do najnižeg prisjednika. Vijeće je na taj način izricalo odluke nekom vrstom nadzirane pravednosti, što je zasigurno ponekad dovodilo u sumnju demokratičnost postupka. U slučaju jednakog broja glasova, odlučivao bi glas gradonačelnika ili njegova zamjenika. Pravni je referent odmah nakon donošenja odluke pristupio formuliranju konačne pismene presude. Spomenutu pismenu sudsku odluku pažljivo je trebao pročitati članovima suda, poslije čega je trebalo stupiti na snagu izvršenje presude. Presude nisu javno pročitane strankama, već je umjesto toga sudac pismene sudske odluke još isti dan trebao uručiti strankama ili njihovim zastupnicima. Službene objave nisu se trebale objelodaniti samo u mjestu zasjedanja suda nego i u novinama, uz obvezno stavljanje na javni stup, na domaćem jeziku. Izvještaje slane višim organima vlasti morali su potpisati svi članovi suda, a pravne odluke i savjete koji nisu predstavljali redovnu presudu, potpisao je samo referent.⁴⁴

Svaka je sudska odluka trebala uključivati i rok, u kojem je tuženik trebao ispuniti svoju dužnost. Nakon isteka tog roka, tužitelj je imao pravo zatražiti od suda ovrhu (*Exekuzion*). U slučaju da tuženik nije nadoknadio štetu tužitelju, tužitelj je bio upućen na redovni sudski postupak.⁴⁵ Tužitelj je u svojoj molbi za ovrhu morao naznačiti imovinu dužnika, koju je htio zaplijeniti. Ako je tužitelj u tu svrhu namjeravao upotrijebiti plaću tuženika, sudac mu je to morao odobriti, no samo ako ta plaća zakonom nije bila zaštićena od ovrhe. Zatražena novčana

⁴³ *Allgemeine Gerichtsordnung*.

⁴⁴ HDAZ; 430; kut. 23; sign. 1788-12-440 *Communitäten-Regulativ 1787*; ÖSW; K-SM; knj. 9 *Communitäten-Regulativ 1794. Allgemeine Gerichtsordnung*.

⁴⁵ U arhivskoj se građi u tom smislu pojavljuje rečenica »auf den ordentlichen Rechtsweg erwiesen«.

naknada ostala je pohranjena u blagajni koja je isplaćivala plaću dužnika, a predavana je tužitelju na dan isplate plaće. U vezi s potraživanjima ili obveznicama tuženika, u odnosu na treću osobu, sudac je mogao odobriti tužitelju preuzimanje tih potraživanja. Ako je obveznica imala veću vrijednost od duga, na njoj se označavao taj dug i potom je vraćena tuženiku. Ako bi tužitelj zatražio pljenidbu nekretnina tuženika, sud je to također morao odobriti i narediti gruntovničaru da presudu zabilježi u zemljišnu knjigu. Osim toga, postojala je mogućnost zapljene pokretne (*capcio pignorum*), no ta nije smjela uključivati neophodnu odjeću, ili najnužniji alat koji je obrtniku bio potreban da zaradi svoj svakodnevni kruh. Sudski službenik koji je provodio zapljenu, morao je zajedno s tužiteljem ili njegovim opunomoćenikom posjetiti tuženika i predati mu službeno odobrenje za pljenidbu. Službenik je zaplijenjene predmete na zahtjeve tužitelja predavao trećoj osobi na čuvanje ili ih je donosio na sud ako su posrijedi bile vrijedne stvari ili predmeti.⁴⁶

Iako opći sudski propis uglavnom nije odobravao hapšenje tuženika prije donošenja konačne sudske odluke, postojala je mogućnost hapšenja kao sigurnosne mjere protiv dužnika za koje se sumjalo da će pobjeći. Tužitelj koji je od suda tražio zaštitni pritvor (*Schutzhaft*) morao je predati dokaz koji je takve namjere nedvojbeno potvrdio. Nalog za uhićenje tuženika smio je izdati samo sud pod čiju je nadležnost spadao, no ako se dužnik pripremao za bijeg, ili kada je već bio u bijegu, to je bilo dopušteno i drugom sudu. Prema zakonu, nitko nije smio biti zbog dugova dulje od godinu dana u zatvoru. No, to nije vrijedilo za dužnika koji je prevario svog vjerovnika, jer bi u tom slučaju sud pokrenuo krivični postupak. Gradski činovnici koji su zbog dugovanja završili u zatvoru, morali su vratiti dug u roku 14 dana, inače ih je čekao otpust iz službe.⁴⁷

Vjerovnik je još za vrijeme parnice imao pravo kod suda zatražiti da pokretninu dužnika tereti sa zabranom. To je značilo da takva pokretnina nije smjela biti prodavana, zamjenjivana ili udaljavana. To je bilo moguće ako vjerovnik nije bio siguran jesu li sredstva kojima je raspolagao dužnik bila dovoljna za naplatu dugova. Ako se radilo o robi koja je imala određeni rok trajanja, ili kada su troškovi njezina održavanja bili previsoki, sud je na zahtjev jedne ili druge strane pristupio prodaji na javnoj dražbi. Novac dobiven na dražbi čuvao se u blagajni suda. Tek kada je tuženik mogao dokazati tužitelju da raspolaze dovoljnim sredstvima, sud je mogao prekinuti zabranu. U slučaju obavijesti o nemogućnosti plaćanja vjerovniku, sud je trebao provesti stečajni postupak (*Konkurs*). Tuženik koji zbog nesreće, dakle, bez vlastite krivnje, nije mogao otplatiti svoje dugove, imao je pravo da, umjesto ustupanja vlastite imovine vjerovniku, od suda zatraži da ga oslobodi osobne ovrhe, tako da mu je bilo ostavljeno dovoljno odjeće, pokućstva i novca koliko je bilo potrebno za njega, suprugu i nezbrinutu djecu. Minimalni iznos za uzdržavanje njegove obitelji propisima je bio određen 2 do 6 groša na dan. Od imovine, koju je dužnik nakon ustupanja

⁴⁶ *Allgemeine Gerichtsordnung*.

⁴⁷ HDAZ; 430; kut. 23; sign. 1788-12-440 *Communitäten-Regulativ 1787*; ÖSW; K-SM; knj. 9 *Communitäten-Regulativ 1794. Allgemeine Gerichtsordnung*.

stekao, smio je zadržati koliko mu je dostajalo za uzdržavanje, no samo u slučaju ako je protiv svoje krivnje dospio u neimaštinu. Kada je bilo sporno između tužitelja i tuženika kome pripada određeni predmet ili stvar, a nijedan od njih nije odmah uspio dokazati svoje pravo, sud je trebao odobriti sekvestraciju ili, ako je to bilo moguće, sporni predmet predati sudu. Sekvestracija je značila da se sporni predmet daje na čuvanje kod treće osobe, koja se obvezala da će ga vratiti nakon završetka parnice. Čim je sud odobrio sekvestraciju, obje strane su imale rok od 14 dana da nađu prihvatljivu treću osobu, a ako se nisu uspjele sporazumijeti, odlučivao je sudac.⁴⁸

Sudske je troškove obično snosila stranka koja je izgubila parnicu, no postojala je i mogućnost da sudac odluči podijeliti troškove. Stranka koja je izvukla kraći kraj u parnici, prema propisima je morala plaćati sve troškove: kada bi uporno poricala dokazanu odgovornost, ako pri glavnoj raspravi nije izustila nijednu riječ, te u slučaju žalbe kod drugostupanjskog suda i ponovnog neuspjeha parnice. Odredbe o pravnom lijeku predviđale su da stranka koja želi uložiti žalbu na presudu za to ima rok od 14 dana, počevši od dana kada je donesena sudska odluka. To se, međutim, nije odnosilo na manje važe presude, koje nisu štetele glavnom predmetu, kao ni na presude koje su trebale pridonijeti međusobnom pomirenju. Žalbu je trebalo uložiti kod istog suca koji je donio sudske presude. Stoga je sudac prvostupanjskog suda trebao čuvati svu dokumentaciju parnice, žalbi i apelacijskih prigovora, kako bi ih prema potrebi mogao poslati sucu drugostupanjskog suda. Dijelovi presude koji nisu bili spomenuti u žalbi morali su biti izvršeni odmah nakon isteka roka. Ako je parnica bila takve naravi da je stranki koja je dobila parnicu bila potrebna zaštita, jamstvo ili neka druga sudska mjera osiguranja, onda je to odobravao sudac. Ako je apelacijski sud neke odrednice presude potvrdio, a druge odbio, sud je mogao promijeniti navode samo onih odbijenih.⁴⁹

4. Krivični postupak u vojnokrajiškim sudovima

Policija je kao čuvar reda, mira i sigurnosti imala funkciju suda za mirenje (*Friedensgericht*) u tučnjavama, bezopasnim ranjavanjima, prepiranjima i svadama, te manjim prekršajima ako nije bilo dovedeno u pitanje pravo vlasništva. Tada bi, naime, prestala njihova nadležnost. Čim bi policijska služba prijavom ili na neki drugi način saznala za neko učinjeno krivično djelo, izvidajem bi pokrenula prethodni krivični postupak radi utvrđivanja toga kažnjivog djela, pronalaženja njegova učinitelja te provjere osnovanosti sumnje koja je teretila okrivljenika. Ako je prijava bila anonimna, a postojala je realna vjerojatnost da se radilo o krivičnom djelu, istraga je trebala biti u tajnosti kako časni ljudi ne bi došli na loš glas zbog podmetanja zlobnika. Ova pravna opaska otkrivala je i ono drugo humanije naličje nadzorničkog sustava sprečavajući pri tome moralno blaćenje svojih građana. Cilj izvidaja bio je prikupljanje dokaza i podataka, potrebnih za određivanje tijeka sudske istrage te podizanja optužnice ili prekida

⁴⁸ *Allgemeine Gerichtsordnung*.

⁴⁹ Isto.

postupka. Bez obzira na to je li učinitelj bio poznat ili je bio u bijegu, zločin se morao istražiti, a činjenično stanje utvrditi, jer se kasnije pronađeni zločinac nije mogao osuditi bez pravno ustanovljenoga činjeničnog stanja. Stoga je policija trebala pomno pregledati sve tragove na mjestu zločina, skupiti predmete i stvari koje su mogle biti povezane s događajem (*corpora delicti*), saslušati svjedoke i druge osobe koje su nešto znale o učinjenom djelu, te o tome obavijestiti svoje pretpostavljene. Ništa se na tome mjestu nije smjelo dirati ili micati, već je sve moralo ostati *in statu quo*, a to je do dolaska istražnog suca osiguravala postavljena straža. U slučaju da su na licu mjesta zatekli učinitelja ili njegove pomoćnike, trebali su ih ispitati i po potrebi privesti.⁵⁰ Zapovjednik policije je na osnovi tih nalaza sastavio službeni tekst s opisom činjeničnog stanja (*Species facti*)⁵¹ s bilješkom pregleda (*Besichtigungsbefund* ili *visum repertum*) i prikupljenim dokaznim materijalom, te ga prosljedio nadležnom sudu.

Sud je, nakon primanja službenog teksta s opisom činjeničnog stanja i priloženih spisa, istražnom sucu povjerio glavnu istragu (*Haupt-Inquisition*), kojom je učinjeno djelo trebalo biti stavljeno izvan sumnje, a protiv osobe za koju se sumnjalo da je djelo učinila mogao se zakonski pokrenuti krivični postupak.⁵² Istraga je trebala dati nedvosmislene odgovore na pitanja: je li djelo zločin, koje otegotne ili olakotne okolnosti postoje, tko je krivac? Istraživali su se okolnosti koje su mogle služiti kao činjenice (*Indicia*) za razotkrivanje učinitelja i njegovih suradnika, a tražili su se svjedoci koji bi mogli iznijeti dokaze u vezi sa zločinom. Krivično djelo sa svim svojim karakteristikama i okolnostima u kojima je učinjeno trebalo je istražiti i zakonski odrediti, tako da istražnom sucu i prisjedniku nije ostavljeno prostora za sumnju vezanu uza zločin te zakonom određenu kaznu. Glavna istraga je na kraju trebala potvrditi štetu koju je zločin uzrokovao, te odrediti kako bi se ona dala nadoknaditi. Najbitniji predmeti istrage su bili sudsko utvrđivanje činjeničnog stanja i ispitivanje svjedoka, za koje je bio određen rok kada su se morali pojaviti na sudu ovisno o udaljenosti njihova prebivališta od suda. Magistrati su imali pravo pokrenuti glavnu istragu protiv svih osoba koje su bile u njihovoj nadležnosti. U vojnim se komunitetima prelušavanje svjedoka i osumnjičenih tijekom sudske istrage trebalo obavljati u prisutnosti gradskog tužitelja i tri prisjednika. Protiv građana vojnih komuniteta, trgovaca i obrtnika mogao je biti pokrenut krivični postupak i zbog kažnjivog djela učinjenog izvan Krajin. Ako su bili uhapšeni izvan Vojne kra-

⁵⁰ HDAZ; 430; kut. 23; sign. 1788-12-440 *Communitäten-Regulativ 1787*; ÖSW; K-SM; knj. 9 *Communitäten-Regulativ 1794. Polizey-Ordnung*, čl. 11, 12.

⁵¹ *Species facti* je imao pet rubrika koje su uključivale osobne podatke: ime, prezime, starosnu dob, zanimanje, vjeru, mjesto rođenja, godine službovanja, zasluge i ordene osumnjičenog učinitelja zločina; kronološki opis krivičnog djela; dokazi, svjedoci, njihove izjave, okolnosti, opravdanja (zakonom je bilo zabranjeno izmuđivanje izjave prijetnjom, prijevarom, obećanjima ili bilo kakvom nasrtljivosti); mjesto i način hapšenja; opis ponašanja i prilog iz kaznenog zapisnika koji je trebao označavati svako prijašnje pomilovanje ili oslobodenje; te popis svih predmeta koji su bili nađeni na mjestu zločina. Prema mogućnosti, i sami su predmeti trebali biti predani sudu na čuvanje. *Stopfer, Geschäftsstyl*, str. 83.

⁵² Istražni je sudac bio jedan od stalnih sudaca prvostupanjskog suda, kojem je bilo povjereno provođenje istrage.

jine, tamošnje su ih lokalne vlasti trebale predati najbližem vojnom zapovjedništvu, koje ih je dalje moralo prosljediti nadležnom sudu kako bi im se sudilo prema zakonima koji su vrijedili u Krajini.⁵³

Sud je morao odrediti stupanj zatvora za svakog osumnjičenog učinitelja krivičnog djela koji je bio pod istragom. No, također je sud trebao odgovarati ako bi nekoga držali u zatvoru bez razloga. Osumnjičenik za zločin koji je zahtijevao najstrožu kaznu morao je biti uhićen odmah i stavljen u istražni pritvor (*Untersuchungshaft*), a isto se postupalo s njegovim pomagačima. Svu pokretninu koja se prilikom hapšenja nalazila kod osumnjičenih trebalo je prijaviti sudu i prema mogućnosti predati. Kod zločina koji nisu bili tretirani kao teški, sud se zadovoljio preventivnim mjerama protiv osumnjičenoga, pa je tako postavljao stražu pred njegovu kuću ili stan kako ne bi pobjegao, sve dok nije odredio stvarno hapšenje. Kod teških slučajeva od svakog se stanovnika očekivala kooperativnost prilikom istrage i uhićenja. Prema propisima sudovi su trebali ispitati i presuditi uhapšenima, čiji zločin nije imao veće posljedice i koji je lako dokazan uz minimalno vrijeme i trud. Uhićeni su građani mogli biti pušteni iz istražnog zatvora nakon što bi položili kauciju. Zločince u bijegu nije trebalo tražiti samo u Krajini nego i izvan nje, te je putem javnih oglasa, koji su sadržavali opis bjegunca, upućivan poziv na suradnju. Vlasti su dijelile novčane nagrade (*Taglia*) svakome tko je priveo zločinca, nudeći tako 200 for. za učinitelje umorstva, paleži i sl. (žive ili mrtve). Nagrada za dezertera iznosila je između 8 i 40 for., no on je morao biti priveden živ.⁵⁴

Krivični zakoni razlikovali su obične zločine (*gemeine Verbrechen* ili *delictum commune*), za koje su mogli biti okrivljeni svi državljani od posebnih ili vojnih zločina (*eigene Militär-Verbrechen* ili *delictum proprium vel militare*), koje su mogli učiniti samo vojnici. U prvu vrstu zločina ubrajali su se: veleizdaja, ustanak i buna, javno nasilje, povratak izgnanih u Monarhiju, zloupotreba službene vlasti, krivotvorenje javnih vrijednosnih papira, krivotvorenje kovanog novca, narušavanje vjerskih običaja i zakona, silovanje i razbludnost, umorstvo i ubojstvo, pobačaj, ostavljanje maloljetnog, nezbrinutog djeteta, ranjavanje i druge tjelesne ozljede, dvoboj smrtonosnim oružjem, palež, krađa i pronevjera, razbojništvo, prijevara, bigamija, klevetanje i pomaganje zločincima.⁵⁵ Drugu vrstu su činili: otkazivanje poslušnosti, pobuna, špijunaža i suradnja s neprijateljem,

⁵³ HDAZ; 430; kut. 23; sign. 1788-12-440 *Communitäten-Regulativ 1787*; ÖSW; K-SM; knj. 9 *Communitäten-Regulativ 1794*. HDAZ; 426; kut. 23; sign. 1811-T1-113 *Cirkular-Verordnung 16.01.1811*. Vaniček, n. dj. 3, str. 47-53.

⁵⁴ Stopfer, *Militär-Gränz-Verwaltung*, str. 172, 173. Vaniček, n. dj. 3, str. 92, 93, 335, 336.

⁵⁵ U kategoriju veleizdaje ulazila su i druga djela iz domene narušavanja javnog reda i mira, pa tako i kršenje osobne sigurnosti vladara ili neke druge radnje koje su bile usmjerene na prisilnu promjenu državnog ustrojstva. Javno nasilje je obuhvaćalo sprečavanje službenih organa u izvršavanju njihove dužnosti, krivično djelo protiv tuđe imovine, nasilje protiv osoba, pljačkanje, zatvaranje i sprečavanje osobne slobode. Pod narušavanje vjerskih običaja i zakona spadali su bogohuljenje, remećenje vjeronauka, odmetništvo od kršćanstva te širenje bezvjerstva. Silovanjem i razbludnošću bilo je obuhvaćeno nasilje protiv žena, neprirodna razbludnost, krvno oskrvnuće, zavodenje i svodništvo. Mathias Stopfer, *Lehrbuch über den Geschäftsstyl und das ämliche Verfahren in der Militär-Gränze* (Graz, 1841.), str. 77-85.

pogrešno i loše stražarenje, predaja tvrđave, pljačkanje, dezerterstvo, urota, krivonovačenje ili nasilna otmica, kršenje kontumaca, uskraćivanje ratnih zarobljenika i državne imovine neprijatelja, izbjegavanje običajnih ulaza i izlaza tvrđava, kasarni i sl., prijevara kod smotre, zlostavljanje vojnika, korištenje vojnika u privatne svrhe, te prodaja ili zalaganje streljiva i vojne opreme.⁵⁶

Navedena krivična djela sudovi ne bi tretirali kao zločin ako učinitelj nije bio svjestan svoga čina, bez obzira na to je li to uključivalo stalnu ili trenutnu psihičku poremećenost, alkoholizirano stanje ili bunilo. Time su bili obuhvaćeni i maloljetnici koji nisu navršili 14 godina, a odnosilo se također na djelo koje je bilo učinjeno zbog neizdrživog pritiska, ako se radilo o pogreški zbog koje samo djelo nije tretirano kao zločin, te ako se ono dogodilo slučajno, iz propusta, ili bez znanja o mogućim posljedicama. Krivična su djela također mogla imati otegotne i olakotne okolnosti. Otegotne okolnosti općenito su smatrane onom dodatnom težinom samoga zločina u slučaju predumišljaja, koji je odražavao dobro promišljen i namjerno izveden čin, te samim time veću štetu ili opasnost, što su bile izraženije njegove namjerne pripreme, šteta ili opasnost. Postojale su posebne otegotne okolnosti kada je učinitelj izvršio više različitih krivičnih djela, tj. stjecaj krivičnih djela, ili ako je isti zločin nekoliko puta ponovio. Kada bi zločinac već bio kažnjavan za isti zločin, te ako je i druge osobe nagovarao da učine ista zlodjela, u slučaju da je bio pokretač ili kolovoda u izvršenju inkriminiranog djela, koje je učinilo više osoba, tada je to također smatrano činjenicama koje su otežavale kriminalni čin. Zakon je predviđao i nekoliko olakotnih okolnosti. One su se odnosile na učitelje mlađe od 20 godina, koji su bili maloumni, ili čiji je odgoj bio vrlo zanemaren. Osim toga obuhvaćali su zločine čiji je učinitelj prije vodio besprijekoran život, kada je učinio kažnjivo djelo na poticaj nekog drugog iz straha ili poslušnosti, te ako je to bilo iz afekta, pobuđenog običnim ljudskim osjećajima. Moglo se također raditi o okolnostima koje su privukle učitelja da se upusti u zločin, bez prethodnog planiranja, ili kada je zločin bio učinjen zbog nepodnošljivog siromaštva. Ako je učinitelj pokušao nadoknaditi štetu nanесenu svojim djelom i ako nije pobjegao, nego se dobrovoljno predao vlastima, otkrio druge učinioce, tada se i to prihvaćalo kao ublažavajuća činjenica. Na kraju valja još napomenuti olakotne okolnosti u slučaju krivičnog djela koje je ostalo na pokušaju, te ako je šteta uzrokovana krivičnim aktom bila neznatna ili kada ju je učinitelj već nadoknadio.⁵⁷

Prema zapisniku uhićenika (*Arrestanten-Protocoll*) koji se nalazi u Historijskom arhivu Bjelovara, Križevački pukovnijski sud je između 1839. i 1858. godine obradio ukupno 1.161 prijavljeni krivični slučaj, sa 1.583 tuženika, koja su se teretila

⁵⁶ Otkazivanje poslušnosti pretpostavljenome u službi dijelilo se na prvi, drugi i treći stupanj. Prvi stupanj odnosio se na nasilno suprotstavljanje pretpostavljenome, drugi na namjerno neizvršavanje zapovijedi, i to riječima ili činom, a treći na nedisciplinarno ponašanje prema pretpostavljenome. O lošem davanju straže se radilo kada bi odgovorni stražar spavao ili bi se pijan nalazio na svojoj dužnosti. Urotnikom se smatrao vojnik koji je dva ili više svojih drugova nagovorio na dezerterstvo. U kategoriju krivonovačenja ili nasilne otmice spadao je svatko koji je državljane Monarhije novačio ili oteo za stranu službu. Isto.

⁵⁷ Isto.

za ukupno 1.905 kažnjivih djela (tablica 2.1 i 2.2). Od toga se 959 (50,3%) odnose na krađu, 126 (6,6%) na provalu, 106 (5,6%) na ranjavanje, 68 (3,6%) na bijeg, 64 (3,4%) na prijevartu, 62 (3,3%) na javno nasilje, 54 (2,8%) na dezerterstvo, 37 na ubojstvo i 36 (1,9%) na jataštvo, 34 (1,8%) na umorstvo, 29 (1,5%) na pronevjeru, 26 (1,4%) na hajdučiju i povredu dužnosti, 24 (1,3%) na neposlušnost pretpostavljenomu i klevetanje, te 22 (1,2%) na palež. Ostala krivična djela činila su manje od 1% ukupnih djela, pa je tako, na primjer, bilo 17 kažnjivih djela preljuba, 8 pobačaja i 5 bogohuljenja. Zapisnik osim toga spominje 28 vojnih sudaca, od kojih 12 samo jednu godinu, 5 dvije godine, 5 tri godine, te po jednog četiri, pet i šest godina.⁵⁸

Tabela 1.

UČESTALOST KRIVIČNIH DJELA IZMEĐU 1839. I 1848.											
	'39.	'40.	'41.	'42.	'43.	'44.	'45.	'46.	'47.	'48.	Zaj.
<i>Pojedina djela</i>											
(prva) krađa	40	46	10	10	17	23	31	32	16	17	261
opetovana krađa	6	16	8	9	5	7	3	9	3	3	69
teže ranjavanje	-	2	5	2	3	2	1	1	1	-	17
javno nasilje	1	-	-	3	1	-	1	3	-	3	12
dezerterstvo	-	2	3	5	1	1	3	1	-	2	18
ubojstvo	2	-	-	1	-	1	5	1	3	2	15
prijevartu	1	2	5	2	1	2	2	1	4	-	20
umorstvo	-	-	1	-	-	-	-	5	1	1	8
lakše ranjavanje	-	3	2	3	1	1	2	2	2	1	17
povreda dužnosti	-	2	-	-	1	-	-	1	3	2	9
bijeg	1	2	1	1	-	1	-	-	-	-	6
klevetanje	3	-	1	1	-	-	1	2	3	1	12
hajdučija	2	-	3	-	3	-	-	-	-	3	11
neposlušnost	-	-	1	-	-	3	1	-	-	-	5
pronevjera	-	1	-	1	-	-	-	1	-	1	4
jataštvo	-	1	-	1	-	1	1	4	1	1	10
palež	-	1	1	-	-	1	-	-	-	1	4
uništavanje šume	-	9	-	-	-	1	-	-	1	-	11
vrijedanje	-	-	-	-	-	-	1	3	-	-	4
pomoć kod krađe	-	-	1	-	-	-	-	-	-	1	2
krivoklestvo	-	1	1	1	-	-	-	-	1	1	5
bogohuljenje	-	-	2	-	1	-	-	-	-	-	3
zlostavljenje	-	1	1	-	-	-	-	-	-	-	2
razbludnost	-	1	-	1	-	-	-	-	-	-	2
kockanje	-	-	-	-	-	2	-	-	-	-	2
krijumčarenje soli	-	2	-	-	-	-	-	-	-	-	2
ostalo*	1	-	2	3	-	1	1	1	-	-	9

* Među ostalim krivičnim djelima, koja su se jednom u spomenutih deset godina pojavila spadaju: uništavanje šume, krijumčarenje soli, kukavičluk, neoprezna vožnja, neprijavljanje rođenja djeteta, pomoć kod umorstva, samoubojstvo, pisanje političkog pamfleta, utajivanje, prekoračenje samoobrane, pokušaj krađe, rasipnost, i nedopušteno liječenje.

⁵⁸ Najdulji staž kod spomenutog suda imali su satnik Halper (16 godina), satnik Svoboda (11 godina) i natporučnik Letz (8 godina). HAB; Okružni Sud Bjelovar 1PR (OSB); sign. a-64 *Arrestanten-Protocoll vom Jahre 1838. bis Ende 1858.*

Tabela 1 – nastavak

UČESTALOST KRIVIČNIH DJELA IZMEĐU 1839. I 1848.											
	'39.	'40.	'41.	'42.	'43.	'44.	'45.	'46.	'47.	'48.	Zaj.
<i>Stjecaj kriv. djela</i>											
krada-provala	-	5	8	3	5	10	13	6	10	14	74
krada-jataštvo	-	4	-	-	6	-	-	8	1	-	19
krada-bijeg	2	1	2	-	3	1	2	3	1	1	16
dvostruka krada	-	-	1	4	-	2	2	-	-	-	9
krada-ranavanje	1	-	-	-	-	7	-	-	2	-	10
krada-javno nasilje	-	-	1	-	-	-	1	-	-	-	2
bježanje-prijevara	-	-	-	-	-	-	-	1	2	-	4
dvostruko ranavanje	-	-	-	5	-	1	-	-	-	-	6
dezerterstvo-krada	-	-	-	1	1	1	-	2	-	-	5
dvostruka krada-provala	-	2	-	-	1	-	2	-	-	-	5
krada-provala-bijeg	-	-	-	-	-	-	2	-	-	-	2
krada-prijevara	-	-	-	1	2	-	-	-	-	-	3
krada-prijevara-bijeg	-	2	-	-	1	-	-	-	-	-	3
bigamija-prijevara	-	-	-	-	-	-	-	-	3	-	3
prijevara-ranavanje	-	2	-	-	-	-	-	-	-	-	2
prijevara-povreda duž.	-	-	-	-	2	-	-	-	-	-	2
osralo**	2	4	3	-	-	4	4	6	2	2	27

Izvor: HAB; IPR Okružni sud; sign. u-64 Arrestanten-Protocoll vom Jahre 1838. bis Ende 1858.

** Ostali stjecaji krivičnih djela bili su: dezerterstvo-krada-provala-krada, javno nasilje-vrijedanje-bijeg, dvostruka krada-bijeg-dvostruka krada-jataštvo, krada-vrijedanje-provala, krada-provala-prijevara, dezerterstvo-prijevara-nepošivanje, krada-javno nasilje-ranavanje, krada-provala-javno nasilje, zlostavljanje-vrijedanje, skitanje-bijeg, krada-nedozvoljeni posjet sajmu, dezerterstvo-prijevara, ranjavanje-bijeg, dezerterstvo-kleveta, umorstvo-samoubojstvo, bijeg-krivotvorenje, dezerterstvo-pronevjera, javno nasilje-ranavanje, javno nasilje-bijeg, pronevjera-krada, pronevjera-javno nasilje, neposlušnost-bijeg, krada-hajdučija, krivokletstvo-krada, krada-zlostavljanje.

Tabela 2.

UČESTALOST KRIVIČNIH DJELA IZMEĐU 1849. I 1858.											
	'49.	'50.	'51.	'52.	'53.	'54.	'55.	'56.	'57.	'58.	Zaj.
<i>Pojedina djela</i>											
(prva) krađa	29	36	33	53	23	64	34	13	26	57	368
opetovana krađa	3	1	1	7	1	12	1	-	-	-	26
teže ranjavanje	5	1	-	2	6	1	-	-	16	7	38
javno nasilje	2	6	2	3	5	-	-	3	6	4	31
dezerterstvo	13	1	1	1	2	-	-	1	-	3	22
ubojstvo	1	3	-	2	4	1	2	3	3	2	21
prijevarena	3	-	1	5	-	1	-	5	-	1	16
umorstvo	1	-	1	4	1	1	1	5	3	4	21
lakše ranjavanje	-	1	2	1	1	1	-	-	1	-	7
povređa dužnosti	1	1	-	1	7	2	1	-	-	2	15
bijeg	1	3	4	2	2	4	-	-	-	-	16
klevetanje	-	3	2	4	-	-	-	-	-	-	9
hajdučija	2	2	2	1	-	2	-	-	-	-	9
neposlušnost	1	1	1	2	4	-	1	-	5	-	15
pronevjera	-	3	1	1	-	-	4	1	2	4	16
jataštvo	1	-	1	2	-	3	-	2	-	-	9
preljub	-	7	2	2	1	-	-	-	1	-	13
palež	4	-	1	1	-	-	-	1	-	1	8
uništavanje šume	-	-	-	1	-	-	-	-	-	-	1
vrijedanje	-	-	4	-	1	-	-	2	-	1	8
pobačaj	-	1	-	-	-	-	2	1	1	2	7
odsutnost	1	3	2	1	-	-	-	-	-	-	7
pomoć kod krađe	-	-	-	-	-	-	2	2	-	1	5
bogohuljenje	-	-	1	-	1	-	-	-	-	-	2
pobuna	-	-	-	-	-	1	-	-	1	2	4
pokušaj ubojstva	1	1	-	-	-	1	-	-	-	-	3
zlostavljenje	-	-	-	-	-	-	-	1	-	1	2
razbludnost	-	1	-	-	-	-	-	-	-	1	2
kockanje	-	2	-	-	-	-	-	-	-	-	2
pomoć kod bježanja	-	-	3	-	-	-	-	1	-	-	4
izgred	-	1	2	-	-	-	-	-	-	-	3
nasilje	-	-	-	1	1	-	-	-	-	-	2
samoranjavanje	-	-	-	-	-	-	-	1	-	1	2
dugovanje	-	2	-	-	-	-	-	-	-	-	2
pijanstvo	-	-	2	-	-	-	-	-	-	-	2
nepoznato	1	3	-	-	-	1	-	-	-	-	5
ostalo*	1	3	3	3	-	-	2	1	-	-	13

* Među ostalim krivičnim djelima, koja su se jednom u spomenutih deset godina pojavila spadaju: uništavanje šume, krijumčarenje soli, kukavičluk, neoprezna vožnja, neprijavljanje rođenja djeteta, pomoć kod umorstva, samoubojstvo, pisanje političkog pamfleta, utajivanje, prekoračenje samoobrane, pokušaj krađe, rasipnost, i nedopušteno liječenje.

Tabela 2 – nastavak

UČESTALOST KRIVIČNIH DJELA IZMEĐU 1849. I 1858.												
	'49.	'50.	'51.	'52.	'53.	'54.	'55.	'56.	'57.	'58.	Zaj.	Sve.
<i>Stjecaj kriv. djela</i>												
krada-provala	5	16	14	-	1	2	-	-	-	-	38	112
krada-jataštvo	-	-	1	2	2	-	2	-	-	-	7	26
dvostruka krada	-	-	-	-	1	2	1	-	-	-	4	13
krada-javno nasilje	2	1	-	1	-	1	-	-	-	-	5	7
bijeg-prijevara	-	-	2	-	1	-	-	-	-	-	3	7
krada-palež	-	4	-	-	-	-	1	-	-	1	6	6
krada-prov.-bijeg	1	1	1	-	-	-	-	-	-	-	3	5
jav. nasilje-ranjavanje	-	-	1	-	-	2	1	-	-	-	4	5
hajdučija-palež	-	-	-	-	-	-	-	4	-	-	4	4
umorstvo-preljub	1	2	-	-	-	-	-	-	-	-	3	3
dezertacija-prijevara	-	-	-	-	-	1	-	-	-	1	2	3
neposlušnost-pobuna	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	2	2
pokušaj krađe-krada	-	-	-	-	2	-	-	-	2	-	2	2
krada-vrijedanje	-	-	-	-	-	-	1	1	-	-	2	2
vrijedanje-ranjavanje	-	-	-	-	-	-	-	-	2	-	2	2
osralo**	1	2	2	2	2	1	3	2	3	1	19	

Izvor: Iati.

** Ostali stjecaji krivičnih djela su bili: krada-bijeg, dezertstvo-krada, krada-prijevara, ubojstvo-bijeg iz zatvora-bijeg-krada, klevetanje-bijeg, pronevjera-dugovanje-krada, hajdučija-javno nasilje, krada-pronevjera, pobuna-bijeg iz zatvora, dvostruka krada-dezertstvo, prijevara-klevetanje, pohačaj-bijeg, pronevjera odsutnost, umorstvo i pokušaj umorstva, javno nasilje-bijeg, dvostruko javno nasilje, pronevjera-prijevara-bijeg, razbludnost-odsutnost, i krada-pronevjera-bijeg.

Instinitost činjeničnog stanja krivičnog djela utvrđivala se na temelju osnove (*Indikation*) ili dokaza koje je Terezijanski kazneni sudski propis razvrstao na tri razine: daljeg uvidaja, bližeg i najbližeg (*entfernte, nahe*, odnosno *nächste Ansichten*). Među dokaze daljeg uvidaja ulazile su izjave svjedoka koji je sam bio pod sumnjom; izjava svjedoka koji je bio na lošem glasu, a radilo se o krivičnom djelu za koje je osumnjičeni i prije bio hapšen, te izjava zločinca protiv svojih drugova, kada bi ona bila izrečena slobodno i bez prisile. Kao dokaz bližeg uvidaja propis je označavao smionu i nepromišljenu osobu, koja je bila kao takva na lošem glasu; tuženika koji je prije učinio slične zločine; kada je bio zatečen na mjestu zločina pod sumnjivim okolnostima; ako bi odgovarao opisu učinitelja zločina; u slučaju druženja tuženika sa sumnjivim ljudima; ako bi osumnjičeni imao dobar motiv za zločin; prijava napadnute, oštećene strane; bijeg okrivljenoga; izjava zločinca na sudu da je tuženik kriv, a on je osoba od kojeg bi se takvo djelo moglo očekivati; izjava besprijekornog svjedoka koji je okrivljenoga označio kao učinitelja, te ako se netko sam prijavio, u stanju pribranosti i zdravog razuma. U kategoriju dokaza najbližeg uvidaja uvršteno je pronalaženje predmeta na mjestu zločina, koji je pripadao okrivljenomu; izjava očevidca pod prisegom; dva pouzdana svjedočenja ili više njih vezanih uz okolnosti slučaja; prijava sudionika u izvršavanju krivičnog djela od strane zločinca; dobrovoljno

i promišljeno priznanje osumnjičenog izvan suda; prijetnja koja je prethodila kasnije učinjenom zločinu, te pomaganje i skrivanje učinitelja krivičnog djela. Vojne su vlasti 1792. godine obavijestile prvostupanjske krajiške sudove da su kod nekoliko krivičnih postupaka primijetile kako je svjedocima bilo dopušteno položiti zakletvu bez prethodne glavne istrage, koja je trebala potvrditi pouzdanost svjedoka vezanu uz godine, rodstvo, neprijateljstvo, predumišljaj, korist ili štetu u odnosu na okolnosti zločina i osumnjičenoga.⁵⁹

Odmah nakon završetka glavne istrage, ili najviše tri dana kasnije, sud je trebao početi specijalnu istragu (*Special-Inquisition*), koja je predstavljala središnju fazu krivičnog postupka u kojoj se raspravljalo o zahtjevu za kažnjavanjem prema optužbi, te donošenju i objavljivanju presude. Specijalna istraga smjela je biti prekinuta kada su se pojavile nove okolnosti koje su se temeljile na ispitivanju novih svjedoka ili utvrđivanju nekih novih činjenica. Čim bi se pojavile takve okolnosti, sud je morao poduzeti potrebne mjere i tek nakon njihova utvrđivanja nastaviti specijalnu istragu. Apelacijski je sud od slučaja do slučaja provjeravao kako je gradski sud obavio glavnu istragu te je nakon toga određivao hoće li se specijalna istraga voditi kod magistrata, ili će zbog ozbiljnosti biti predana vojnom sucu pukovnijskog suda. Magistrati su imali ograničeno pravo donošenja osuda za kažnjiva djela čije krivične sankcije nisu bile teže od 25 batina ili tri mjeseca zatvora. Gradski je tužitelj bio obvezan tijekom specijalne istrage pripočeti svim članovima suda optužbu i zakonom predviđenu kaznu za učinjeno krivično djelo. Za donošenje presude magistratu je trebalo pet glasova, a gradonačelnik je kao predsjednik suda odlučivao prema većini glasova. Kazna je uvijek morala odgovarati zakonu, ako ne bi bilo drugih zakonskih zapreka, koje, međutim, nisu bile istovjetne pomilovanju. No, kod arbitrarnih kazni (*Arbitrar-Straffen*) sud je uvijek trebao odvagnuti osobitosti krivičnog djela i njegove posljedice, kako bi kazna bila u skladu s težinom zločina.⁶⁰ Krivične sankcije koje su prelazile granicu disciplinske kazne mogao je odrediti jedino sud, a temeljile su se na pravnoj spoznaji (*rechtliches Erkenntniß*) ili ratnom pravu (*Kriegsrecht*). Od 1.583 krivična postupka koje je pokrenuo križevački pukovnijski sud, 48% temeljilo se na pravnoj spoznaji, 36% na ratnom pravu, a 6% je bilo proslijeđeno apelacijskom sudu.⁶¹

Pravna se spoznaja odnosila na prijestupe i lakše zločine koje su učinile osobe i vojnici do čina narednika, a za koje kazna nije bila teža od 75 batina ili 6 trčanja kroz šibe. Ovakvu je presudu većinom glasova mogao donijeti pukovnijski sud koji su činili vojni sudac, vojnik, vodnik, kaplar, narednik, potporučnik i dva satnika. Ratnim pravom bila su predviđena za teže zločine i krivična djela koja su učinili časnici i viši činovnici.⁶² Sud koji je donosio krivičnu sankciju na osnovi

⁵⁹ HDAZ; 426; kut. 15; sign. 1792-36-1 *Hofkriegsrätliche Verordnung 1792*.

⁶⁰ Hietzinger, n. dj. 2b, str. 389. Stopfer, *Statistik*, str. 216, 217.

⁶¹ Iz spomenutog zapisnika uhapšenika je, međutim, vidljivo da je križevački pukovnijski sud između 1839. i 1858. godine dva puta odredio 80 batina i jednom 90, te dva puta 7 trčanja i jednom 8 po pravnoj spoznaji, dok se čak 94% batinanja i 43% trčanja po ratnom pravu odnosilo na manje od 80 batina, odnosno 7 trčanja.

⁶² Hietzinger, n. dj. 2b, str. 389. Stopfer, *Statistik*, str. 216, 217.

ovog prava, imao je 14 članova, a to su bili: vojni sudac, po dva vojnika, dva vodnika, dva kaplara, dva narednika, dva satnika i jedan bojničnik kao predsjednik. I ovaj je sud donosio odluke većinom glasova, vojni je sudac kao tužitelj osim priopćajnoga glasa (*Belehrungs-Vortrag* ili *votum informativum*) imao samo jedan glas, a predsjednik suda, dva. Ako je kod krivične sankcije po ratnom pravu posrijedi bila tjelesna kazna, zapovjednik pukovnije je bez problema mogao potvrditi i narediti njezino izvršavanje. Svaku presudu koja je okrivljenika osudila na robiju, smrtnu kaznu, te u slučajevima kada se radilo o časniku, prije izvršenja trebao je potvrditi apelacijski sud. Jedino u slučajevima ako bi hitno izvršavanje takve teške presude trebalo poslužiti primjerom ili činom zastrašivanja, dopuštao se prijeki postupak. No, to se ipak nije odnosilo i na smrtne kazne. Apelacijski sud u Zagrebu je 1808. godine s negodovanjem konstatirao da se u istražnim zatvorima u Krajini nalazi mnogo časnika, koji su optuživani za različite zločine. Sud je stoga upozorio da širenje ovog zla treba što prije spriječiti tako da se ubuduće i najmanji prekršaji strogo kažnjavaju, a pravorijek mora biti izvršen bez odgađanja.⁶³

Kazne koje su se u Vojnoj krajini na temelju krivičnih zakona poduzimale protiv učinitelja kažnjivih djela mogle su biti tjelesne, zatvorske ili novčane. Smrtna kazna predstavljala je najstrožu tjelesnu kaznu, a izvršavala se vješanjem, mačem (do 1813. godine) ili strijeljanjem. Vješanje je predstavljalo najstrožu smrtnu kaznu na koju su, ovisno o okolnostima, mogli biti osuđeni učinitelji veleizdaje, umorstva, paleži, razbludnosti, ali i zbog narušavanja vjerskih običaja i zakona, krivotvorenja i neke vrste krađe. Strijeljanje je bilo rezervirano za otkazivanje poslušnosti prvog stupnja, pobune, trećeg uzastopnog dezerterstva, krivonovačenja i otmice, te kršenje kontumaca kod najstrožih mjera sigurnosti. Iako je tortura 1754. godine bila zamijenjena bamberškom spravom (*Bamberg'sche Instrument*), a 22 godine kasnije i potpuno zabranjena, sud je mogao narediti i do 60 batina kako bi se okrivljenog prisililo na priznavanje istine; ako se radilo o zločinima koji su zahtijevali smrtnu kaznu; u slučaju kada je tuženik bio poznat kao okorjeli lažljivac; ili kada nije htio otkriti gdje je skrio plijen krađe. Smrtna kazna bila je izrečena samo kada je spomenuto krivično djelo bilo učinjeno u najbrutalnijem i najtežem obliku, tako da je sud u ovim slučajevima uglavnom donosio presude koje su predviđale teške tjelesne kazne, ali ne i onu najtežu.⁶⁴ Tako je na području Križevačke pukovnije između 1839. i 1858. pokrenuto 29 krivičnih postupka zbog umorstva, a 36 zbog ubojstva.⁶⁵ Izrečeno je, međutim, samo 7 smrtnih kazni, od kojih su se tri odnosile na Josefa Haidanića, Nicolausa Petkovića i Michaela Duzaića zbog grabežnog umorstva učinjenog na pet osoba.⁶⁶ Dezerterstvo je po zakonu moglo biti kažnjeno smrtnom kaznom, ako je dezertera uhapsila vojska i kada je upotrijebio smrtonosno oružje protiv svojih

⁶³ Hietzinger, n. dj. 2b, str. 387-391. Stopfer, *Statistik*, str. 216, 217.

⁶⁴ Hietzinger, n. dj. 2b, str. 394-396. Stopfer, *Statistik*, str. 216, 217. Vaniček, n. dj. 3, str. 46-49, 53-58.

⁶⁵ U zapisniku uhapšenika se kao krivična djela spominju *Mord*, kao umorstvo s predumišljajem i *Todschiag*, koji se odnosi na ubojstvo bez predumišljaja.

⁶⁶ HAB; OSB; sign. a-64 *Arrestanten-Protocoll*.

progonitelja. Ako se dezertar sam predao, ili ga je privela policija, gradska straža, njegov zemljak ili strani državljani, čekala ga je tjelesna kazna. Ako je vojska uhvatila časnika, koji nije imao valjano opravdanje za svoju odsutnost, već je boravio na nekome drugome mjestu, čekalo ga je gubljenje čina, vješanje i pljevidba imetka. Kada časnik nije bio dostupan, također je izgubio službu i imetak, a daskica s njegovim imenom bila je zabijena na vješala. Vojni suci, računovođe, vojni liječnici i svi ostali vojni činovnici koji su pobjegli iz vojske gubili su samo svoju službu, jer oni ionako nisu trebali prisegnuti na stijeg. Njihova bi kazna, naravno, bila teža ako bi osim dezertarstva učinili još koji drugi zločin.⁶⁷

Što se izvršenja tjelesne kazne tiče, valja napomenuti da su one također mogle imati koban ishod za osuđenoga. Deset trčanja kroz šibe ili 100 batina, kažnjavika je lako moglo koštati života. Osim spomenuti 7 smrtnih presuda križevačkog pukovnijskog suda, od kojih je apelacijski sud pomilovao 2 osuđenika, u istom je razdoblju evidentirano 27 osuda na 10 trčanja i jedna na 100 batina. Tjelesne su kazne mogle biti izvršene samo nakon prethodnoga liječničkog pregleda, koji je odlučivao o fizičkoj sposobnosti okrivljenika i preinačavanju tjelesne kazne u zatvorsku. Trčanje kroz šibe i batine bilo je namijenjeno odraslim muškarcima, a bičevanje punoljetnim ženama i adolescentima. Kod trčanja kroz šibe osuđenik je morao projuriti kroz red od 300 vojnika koji su ga udarali šibama. Ako bi tijekom šibanja zadobio ozljede zbog kojih više nije mogao trčati, tada je bio podvrgnut liječenju, a nakon toga ga je čekao ostatak kazne. Mjere koje su pridonosile pooštavanju kazne, prema zakonu, dopuštale su: mijenjanje šiba, vraćenje osuđenika, odricanje liječenja prije potpunog ispunjenja kazne i dr. Kazne batinanjem su u Vojnoj krajini predstavljale kamen spoticanja u odnosima između krajišnika i časnika. Zlostavljanje krajišnika od njihovih pretpostavljenih se kroz vojnokrajišku povijest vuče kao tamnocrvena nit, nerijetko predstavljajući neposredan povod za pobune, naročito oko polovice 18. stoljeća. Svjesno toga, Dvorsko ratno vijeće je na početku 19. stoljeća izdalo više propisa koji su trebali spriječiti nastavljanje takvih okrutnih mjera protiv krajišnika. Apelacijski je sud, međutim, i dalje obaviještavan o zlostavljanjima. U obilasku Krajine Vijeće je saznalo da su časnici svoje krajišnike i za najlakše prekršaje kažnjavali sa 25 batina. Najviša vlast je potkraj tridesetih godina opet naredila smanjenje primjene batinanja kao krivičnih sankcija, namijenivši ih samo za sramna krivična djela i za nepopravljive zločince. Uvjeravala je krajiške vlasti da će prečesto batinanje samo otupiti osjećaj časti, koji je predstavljao srž vojničkoga duha. Umjesto batina, vlasti su časnicima preporučivale načine pobudivanja osnovnih vojničkih vrлина kako bi se izbjegle neželjene posljedice. Kod kažnjavanja batinanjem trebali su uzimati u obzir fizičko i psihičko stanje osuđenika, a prvi put mu ne bi trebali odrediti maksimalnu kaznu. U suprotnom bi se, uvjeravale su vlasti, postigla samo demoralizacija.⁶⁸ Križevački pukovnijski sud je između 1839. i 1858. godine kao krivičnu sankciju ukupno 516 puta odredio batinanje, a 289 puta trčanje kroz šibe. Valja istaknuti da se do 1848. češće došivalo trčanje nego batinanje, s time što se trčanje od 1855. godine više ne

⁶⁷ Vaniček, n. dj. 2, str. 89-92.

⁶⁸ Vaniček, n. dj. 3, str. 315, 349-352.

spominje. Od tjelesnih su kazni najčešće izrečene presude od 30 batina po pravnoj spoznaji (22% ukupnih tjelesnih kazni po pravnoj spoznaji) i 40 po ratnom pravu (11% ukupnih tjelesnih kazni po ratnom pravu). Što se trčanja kroz šibe tiče, spomenuti je pukovnijski sud najviše presudio 4 trčanja po pravnoj spoznaji, odnosno 6 po ratnom pravu (8% ukupnih tjelesnih kazni po pravnoj spoznaji i ratnom pravu). Zatvorska je kazna bila određena u 277 slučajeva, no 36% toga odnosilo se na tjelesne kazne koje su zbog fizičke nesposobnosti osuđenika bile pretvorene u zatvorske.

Među najblaže oblike krivičnih sankcija predviđeni su kažnjenička straža, bolnička služba, čišćenje vojarnje ili nekih drugih javnih zgrada, te kućni ili građanski pritvor. Sud je, osim toga, imao pravo zabraniti isplaćivanje četvrtine plaće ili mirovine ako ona nije bila veća od 400 for. godišnje, odnosno trećinu ako bi bila veća.⁶⁹ No, kao što se kod zločina moglo raditi o stjecaju krivičnih djela, dakle, više izvršenih djela istog učinitelja, isto tako krivična sankcija mogla se odnositi na kombinaciju kazni. Pored tjelesnih i zatvorskih kazni u presudi su se najčešće pojavljivale novčana ošteta ili pljenidba imetka kao naknada; ali i izgnanstvo iz zemlje, pokrajine ili sela; otpuštanje iz službe sa zadržavanjem ili gubljenjem časti (*reservato honore*, odnosno *cum infamia*); degradacija i premještanje iz elitnijih jedinica ili mjesta u neku zabit.⁷⁰ Kod otkazivanja poslušnosti njegovih podčinjenih, gradonačelnik je imao pravo izreći kaznu od 24 sata kućnog ili građanskog zatvora, koja se kod težih slučajeva poošttravala okovima. U takvom je slučaju imao pravo od apelacijskog suda zatražiti da se neposlušnik otpusti iz službe. S druge strane, i sam je gradonačelnik mogao biti razriješen dužnosti ako bi se dokazala njegova koristoljubivost, nepoznavanje službe ili nepopravljiva lijenost. Svaki pripadnik komuniteta imao se pravo žaliti na odluke magistrata, a tu je prijavu najprije trebao uputiti samome magistratu pa, tek ako kod njega nije imao uspjeha, generalkomandi. Pritužbe cijeloga komuniteta na funkcioniranje magistrata mogla su podnijeti dva člana građanskog odbora, koji su osobno odgovarali za ispravnost sadržaja prijave.⁷¹

Žene su u Vojnoj krajini također mogle biti kažnjavane tjelesnim ili zatvorskim kaznama. Vlasti su 1828. godine konstatirale kako se tamošnje žene prečesto tjelesno kažnjavaju, te da takvo kažnjavanje morao biti rezervirano samo za nesčasna krivična djela, a ne za svade unutar krajiške kuće i sl. Bičevanje žena nije mogao izvršiti muškarac, nego samo žena, koja je za to dobivala 30 krajcara. Ako sud nije mogao naći ženu koja bi htjela izvršiti tu kaznu, tjelesna se kazna pretvarala u zatvorsku. Tako je Križevački pukovnijski sud 1847. godine krajiškinju Julu Kruplyanu zbog bigamije i prijevare osudio na 75 udaraca bičem. Budući da se nijedna žena nije pojavila kao bičevalac, ta se kazna pretvorila u 6 mjeseci zatvora uz obavljanje javnih radova. Godinu dana kasnije slično se

⁶⁹ HDAZ; 426; kut. 23; sign. 1811-R3-155 D1428 *Hofkriegsrätliche Verordnung 03. 04. 1811.*

⁷⁰ Vaniček, n. dj. 3, str. 54, 55.

⁷¹ HDAZ; 430; kut. 23; sign. 1788-12-440 *Communitäten-Regulativ 1787*; ÖSW; K-SM; knj. 9 *Communitäten-Regulativ 1794.*

dogodilo s osuđenicom Marthom Dokich, koja je umjesto 50 udaraca bičem zbog provale i krađe dobila 3 mjeseca zatvora u okovima, također uz obavljanje javnih radova. Kao mjeru pooštavanja kazne sud je mogao odrediti da kaznu bičevanja izvrši Romkinja.⁷²

Samoranjavanje se u Vojnoj krajini također smatralo krivičnim djelom, jer je krajišnik na taj način pokušao izbjeći vojnu službu. Obično se radilo o sakaćenju desnoga kažiprsta, a sud bi u tom slučaju odlučio premjestiti tuženika u prekobrojni bataljun jer se još uvijek mogao koristiti srednjim prstom. Kada je posljedica samoranjavanja bila teža, krajišnika bi obično čekala dužnost u vojnoj prijevoznj službi, mađarskom garnizonskom bataljunu ili u vojnoj bolnici kao bolničara. Za samoubojstvo je vojna vlast također odredila nekoliko krivičnih sankcija. U slučaju da učinitelj nije uspio, njegovi su ga pretpostavljeni trebali pozvati na razgovor i uvjeriti ga kako su njegove namjere nečasne i gnisne. Vlasti su ga, osim toga, trebale držati u zatvoru pod strogim nadzorom, sve dok se ne bi urazumio i pokazao kajanje, te obećao da to neće više ponoviti. No, u slučaju do kraja provedenog nauma sud je trebao istražiti okolnosti, te ako je ustanovio da se radilo u trenutku lucidnosti, pokojnik bi bio pokopan u tajnosti. No, ako se sud uvjerio u predumišljaj i čvrstu nakanu, tada je straža otpratila posmrtno ostatke do konačnog počivališta, koje se nalazilo izvan blagoslovljenoga groblja. Kod samoubojica koji su svojim činom pretekli izvršenje smrtne kazne za sudski utvrđeno krivično djelo, zakon je zahtijevao da službeni krvnik na javnom stupu u mjestu zabije pločicu na kojoj je bio napisan kratki opis zločina i presude. Ta je pločica tamo trebala visjeti najmanje tri dana za redom.⁷³

Prisilni rad, odnosno robija bila je najstroži oblik zatvorske kazne. Krivična sankcija lišavanja slobode se ovisno o okolnostima također mogla pooštriti raznoraznim dodatnim mjerama. Tako su za robijaša, ovisno o njegovoj tjelesnoj kondiciji, mogle biti određene batine, i to svake godine, pola godine ili četvrt godine. Zatvorenici su, osim toga, mogli 'birati' između običnog zatvora, tamnice i samice, mogli su ih zadesiti teški ili laki okovi, s običnom prehranom, odnosno manjim porcijama i post uz vodu i kruh jednom ili dvaput na tjedan, s tim što je svaki zatvorenik imao pravo na barem tri topla obroka tjedno.⁷⁴ Gradanski zatvor i kućni pritvor spadali su među najblaže vrste lišavanja slobode. Svaki privedeni uhićenik morao je biti predan nadzornom osoblju (*Aufsichts-Personal*) zatvora, koje su činila tri stožerna tamničara u pukovnji i posebni gradski tamničar u vojnom komunitetu. Oni su još isti dan, ili najkasnije slijedeći, trebali o tome obavijestiti nadležni sud i službeno evidentirati podatke uhapšenika. Presudom je prestao istražni zatvor, a tuženika je čekala sloboda, tjelesna kazna ili ponovno zatvor. Propisi su preporučali da se što manje zatvorenika strpa u istu prostoriju i da osoblje pazi na higijenske uvjete. Zatvorske su prostorije morale biti dobro očišćene, prokadene i često prozračene, a zatvorenike je

⁷² HAB; OSB; sign. a-64 *Arrestanten-Protocoll*. HAB; GPB; br. 1-15 *Register*.

⁷³ Stopfer, *Militär-Gränz-Verwaltung*, str. 173. Vaniček, n. dj. 3, str. 313, 347, 348.

⁷⁴ Vaniček, n. dj. 3, str. 55, 56.

trebalo poticati da se redovito peru, čiste svoju odjeću i po mogućnosti mijenjaju rublje. Kod grijanja tih prostorija tamničari su se trebali držati sigurnosnih, protupožarnih propisa. Zatvorenici u okovima morali su imati mogućnost da se slobodno kreću po prostoru i nisu smjeli biti prikovani uza zid. Prema raspisu iz 1815. godine, uhapšeni osuđeni na zatvorsku kaznu imali su pravo na hranarinu (*Alimentazion*)⁷⁵ u iznosu od minimalno 3 krajcara dnevno, od dana objavljivanja presude. Zatvoreni, siromašni časnici koji su napuštali vojnu službu i više nisu dobivali plaću, ali su zato i dalje zadržali čin, imali su pravo čak na 17 krajcara hranarine na dan. Uhićene žene ili djeca časnika dobivali su 7²/8 krajcara.⁷⁶ Ta se hranarina kod siromašnih zatvorenika plaćala iz proventne zaklade, dakle to je bio trošak države ili općine, a kod uhićenika iz dovoljno bogatih krajiških kuća za hranarinu su se trebali pobrinuti njegovi ukućani. Kada općina nije imala dovoljno sredstava, trošak za uzdržavanje zatvorenika morale su plaćati bogatije kuće, no mogle su same odrediti hoće li zatvoru dostaviti živežne namirnice ili novce. Dostavljačima je, međutim, bilo strogo zabranjeno druženje sa zatvorenicima, pa je tako tamničar koji se brinuo za zatvorsku hranu i njezino pripremanje trebao preuzeti novac ili namirnice.⁷⁷

Pukovnik Hiller, zapovjednik Križevačke pukovnije, u siječnju 1841. godine uputio je pismo bjelovarskom župniku Zvorniku zamolivši ga da najmanje dva puta mjesečno pošalje kapelana, kojem će biti priređena ugrišana soba, gdje bi zatvoreni »griješni zločinci« mogli slušati vjeronauk »radi učenja boljih vjerskih i čudorednih načela«. ⁷⁸ U svom je pismu isticao kako u pukovnijskom zatvoru ima zatvorenika koji su tamo zbog raznoraznih zločina, a kojima još od prije nedostaje bolje obrazovanje i neophodni vjerski nauk. Težina zločina i duševno stanje učinitelja često zahtijevaju dugododišnji zatvor, no, dok su u zatvoru ne prisustvuju svetoj misi, niti čuju riječ Božju, pa je tako njihovo ionako oskudno razumijevanje vjere potpuno prepušteno zaboravu. Vjera je, po pukovnikovu mišljenju, predstavljala najbolje i najdjelotvornije zaštitno sredstvo protiv povrede javne i privatne sigurnosti. Zbog njezina nedostajanja, ovi ljudi teško odolijevaju zlu. Posljedica toga bila je da su zatvorenici nakon svršetka kazne izlazili lošiji, a to je opet bilo u suprotnosti sa zakonom i shvaćanjima građanskog suživota. No to bi se, po pukovnikovu mišljenju, dalo spriječiti ako bi zatvorenici u zatvoru mogli slušati vjeronauk.⁷⁹

Đurdevačka satnija je u kolovozu 1859. godine prijavila Đurdevačkom pukovnijskom sudu krajiškoga gospodara Joza Rasinca iz Đurđevca zbog razbludnosti i preljuba. Ono što je počelo kao parnični postupak, brzo se pretvorilo u krivični.

⁷⁵ *Alimentazion* dolazi od latinskog glagola *alere* ili hraniti.

⁷⁶ Prije financijske povelje od 20. veljače 1811. te su hranarine iznosile 30, odnosno 15 krajcara dnevno.

⁷⁷ HDAZ; 426; kut. 23; sign. 1811–T1–113 *Cirkular-Verordnung 16.01.1811.*; kut. 24a; sign. 1812–Q1–75 D–5291 *Hofkriegsrätliche Verordnung 25.12.1811.*

⁷⁸ »sündigen Verbrecher«, »wegen Beibringung besseren Religions und moralischen Principien«; HAB; GPB; kut. 4; sign. Z–3/455 *Pismo pukovnika Hillera župniku Zvorniku 15.01.1841.*

⁷⁹ Isto.

Krajiški krčmar Misko Podunajec, također iz Đurđevca, na satnjijskom je prijavku podnio tužbu da je spomenuti gospodar oplodio njegovu sestru Rozu. Ta je djevojka zajedno s tužiteljem zatražila da se tuženiku naredi skrb o djetetu, nakon njegova rođenja. Tijekom rasprave došlo je na vidjelo da je trudnica sestra od tuženikove žene, i da Jozo Rasinec prema tome može biti okrivljen za razbludnost s tazbinom i preljub. Dovoljno okolnosti, dakle, koje su mogle potaknuti pokretanje službene istrage krivičnog postupka, to više što tuženik nije poricao istaknute činjenice. No, prema propisima tu je istragu trebala pokrenuti oštećena strana, tj. supruga dotičnog Rasinca. Ona u pravnom pogledu, međutim, nije htjela postupiti kao tužitelj »već mu je oprostila taj posrtaj«. ⁸⁰ S druge su pak strane, suprugina sestra i brat zahtijevali samo da se njihov šogor pobrine za dijete, ne tražeći pritom krivično gonjenje. Satnija se obratila pukovnijskom sudu i prepustila mu sudsku odluku iz razloga što se radilo u dvostrukom kršenju javne čudorednosti. Pukovnijski je sud odredio disciplinsku kaznu od 30 batina za Rasinca, koja je tamošnjem narodu trebala služiti kao primjer »budući da se u zadnje vrijeme takvi slučajevi razbludnosti vrlo često pojavljuju u pukovniji, a treba im postaviti zakonske granice«. ⁸¹

Apelacijski su sudovi bili nadležni za potvrđivanje, pooštavanje ili pomilovanje kada se presuda odnosila na smrtnu kaznu i robiju, te u slučaju kada bi tuženik bio časnik. Kada bi osuđenik na mjestu pogubljenja bio oslobođen smrtne kazne, onda se to pomilovanje odnosilo i na eventualne druge krivične sankcije zbog pretrpljenog straha. No, osuđenika koji je saznao za pomilovanje smrtne kazne prije ili u trenutku donošenja konačne presude, čekala je robija. Pomilovanje nikako nije dolazilo u obzir za razbojнике i lopove, a najmanje za one zločince koji su časnike ili činovnike uzimali kao taoce. Krajišnici koji su pobjegli u susjedno Osmanlijsko carstvo mogli su se nakon amnestije bez problema vratiti, no njihove krajiške kuće nisu morale biti prisiljene da ih ponovno prihvate. ⁸² U Vojnoj je krajini također vrijedilo pravo azila (*Asylrecht*), no ono je 1776. godine bilo podvrgnuto znatnim ograničenjima. Azil se više nije mogao dobiti za rušenje građanskog poretka, osobne sigurnosti i državnog ustrojstva koje je počivalo na čudorednim načelima. Pod sve to je spadalo bogohuljenje, umorstvo u crkvi, razbojništvo, krivotvorenje i otmica djevice. Mjesta gdje je učinitelj krivičnog djela mogao naći azil su, prema novim propisima, mogla biti jedino ona gdje je davan sakrament ili gdje se čuvala relikvija, tako da se azil više nije odnosio na bolnice, škole ili sve zgrade samostana. ⁸³

Ako bi osuđeni krajišnik nakon izvršene kazne još uvijek bio sposoban za vojsku, njegovi su ga pretpostavljeni ponovno trebali primiti u svoju jedinicu, a vlasti su im strogo zabranile svako predbacivanje zbog prijašnjih čina. Budući da je robija

⁸⁰ »sondern ihm den Fehltritt verzeihen hat«: HAB; GPB; kut. 3; sign. 2284 *Izveštaj Đurđevačke satnije 03.08.1859.*

⁸¹ »aus Rücksicht dessen, daß derlei Unzuchtsfälle im Regimente seit kurzem sehr häufig vorkommen, und man derlei Vergehungen gesetzliche Schranken setzen muß«: Isto.

⁸² Vaniček, n. dj. 3, str. 336.

⁸³ Isto, 2, str. 246, 247.

obeščastila vojnika, njega je nakon zatvorske kazne čekala svečanost koja ga je prije ponovnog stupanja u službu trebala učiniti čestitim. Ta se svečanost obavljala mahanjem stijegom (*Fahnenschwung*). U raspisu iz 1811. godine Dvorsko ratno vijeće preporučilo je vojnim vlastima u Krajini da osuđene lopove na određeno vrijeme premjesti u linijsku pukovnicu ili prijevoznu službu. Na taj bi način bili odvojeni od svoje sredine, naviknuvši se na vojni red i mir.⁸⁴

Stopfer je konstatirao kako bi rado vidio popise uhićenika u drugim zemljama Habsburške Monarhije i usporedio ih s onima u Vojnoj krajini. Smatrao je, naime, da brojni zatvori, kaznionice, popravni domovi, zavodi za prisilni rad i sl. koji su u tim drugim zemljama svake godine postali puniji, dotad još nisu bili potrebni Krajini. Vojna krajina osim toga nikad nije imala toliko organiziranih razbojnika, koliko ih je bilo u Italiji, Francuskoj i u drugim, inače čudorednim zemljama.⁸⁵ Razlog za red u Vojnoj krajini sigurno ne treba toliko tražiti u Stopferovim aluzijama, koliko u okolnostima da je Krajina bila plod vojničke organizacije i militarističkog načina razmišljanja. Život u njoj morao je odavati red i disciplinu do najmanjeg segmenta krajiškog društva. Sve što pretpostavljeni nisu odobrili, bilo je zabranjeno. Turković se s pravom bunio da to što se drugdje zvalo »vršenje političkih prava«, u Vojnoj je krajini bilo tretirano kao »zavjera, huškanje ili pobuna« tako da je »svako ispoljavanje vlastite volje (...) bilo uskraćeno«.⁸⁶

Vojne su vlasti od sudova u Vojnoj krajini tražile da u svojim službenim spisima izbjegavaju nekorisna, opširna izlaganja, a kod ispitivanja svjedoka i sastavljanja sudskog izvještaja da se obvezno drže stvarnih činjenica i biti postupka. Bojnik prvog razreda je kod pukovnije, a gradonačelnik u vojnom komunitetu svake subote popodne trebao pregledati zapisnik uhapšenika i usporediti ga s podacima sudskih spisa da bi mogao ustanoviti jesu li postupali prema propisima. Sudske službenike koji su pogriješili trebalo je prvo pozvati na odgovornost kod pretpostavljenih, a ako je ista osoba već prije napravila puno pogrešaka, o tome je morao biti obaviješten apelacijski sud. Ako su se spomenuti propisi vezani uz pravosuđe u Krajini poštovali, apelacijski je sud smatrao da će biti oslobođeni osporavanja i ispravljanja u odnosu na odluke koje su donosili prvostupanjski krajiški sudovi, a pravda bi se učinkovitije zadovoljavala.⁸⁷

Teško je bilo očekivati da bi se osumnjičeni mogli provući nekažnjeno kroz tako dobro postavljene mreže policijskog i pravosudnog nadzirateljstva. Svaki i najmanji prekršaj nailazio je na svoj odjek u kaznenom sustavu a sama brutalnost izvršavanja tjelesnih kazni upućuje na sredinu koja je svojim vojničkim ustrojem predstavljala svojevrstu enklavu civilne Monarhije. U istom razdoblju kada su vojne vlasti bičevanje žena u Vojnoj krajini tretirale kao normalnu krivičnu

⁸⁴ HDAZ; 426; kut. 23; sign. 1811–T1–113 *Cirkular-Verordnung 16.01.1811.*

⁸⁵ Stopfer, *Statistik*, str. 61.

⁸⁶ »Ausübung politischer Rechte«, »Jede Aeusserung des Eigenwillens war versagt«: Milan Turković, *Geschichte der ehemaligen Croatisch-Slawonischen Militär-Grenze* (Sušak, 1936.), str. 112.

⁸⁷ HDAZ; 426; kut. 23; sign. 1811–T1–113 *Cirkular-Verordnung 16. 01. 1811.*

sankciju, drugdje u Europi takvi su postupci bili tumačeni drukčije. Austrijski podmaršal Julius Jakob barun von Haynau⁸⁸ je zbog toga doživio velike neugodnosti u Velikoj Britaniji. Haynau je tijekom talijanskog pohoda 1848. sudjelovao u pokoravanju Brescije i opsade Venecije. Poznat po svojoj nemilosrdnosti i oporosti, prilikom pada Brescije naredio je čak i bičevanje žena. To je izazvalo veliko ogorčenje u Engleskoj, gdje se kao »moralni zločinac« proslavio u dnevnom tisku pod imenom »Hyena« (hijena). Ne sluteći što ga tamo čeka, Haynau je 1850. kao umirovljenik otputovao u Veliku Britaniju, i u Londonu posjetio razne turističke atrakcije. Prilikom razgledanja pivovare Barclay, tamošnji su ga radnici prepoznali, zgrabili i pretukli, ne bi li ga šakama uvjerali da njegovo bičevanje žena ne nalikuje džentlmenском ponašanju jednog časnika.⁸⁹

ZUSAMMENFASSUNG

DIE ORGANISATION DER POLIZEI UND DES GERICHTSWESENS IM GEBIET DER MILITÄRGRENZE

Mit der Reorganisation des Systems der Militärgrenze Mitte des 18. Jhs. entstanden neue verwaltungstechnische und das Gerichtswesen betreffende Verhältnisse, die den damaligen aufklärerischen Überlegungen entsprangen. Die innere, öffentliche Sicherheit des Staates, die private Sicherheit der Untertanen war in diesen Überlegungen in der allgemeinen Loyalität und im Gehorsam der Bürger und einer dem entsprechenden Gesetzgebung begründet. Die Pflichten der Polizei bezogen sich nicht nur auf Erhaltung von öffentlicher Ordnung und Ruhe, sondern auch auf andere Segmente der gesellschaftlichen Ordnung und dann auch auf den Stand der Moral überhaupt. Während das Ideal der Aufklärung nach einer Trennung der administrativen von den Gerichtsbarkeitsfunktionen strebte, wurde dies im Gebiet der Militärgrenze nicht durchgeführt. Den dortigen militärischen Machthabern wurde vor allem eine hierarchische Militärstruktur auferlegt, und so wurde die Trennung der Gewalten, unter anderem der administrativen und der Gerichtsbarkeit, in den Hintergrund gedrängt. Während sich der Polizeidienst durch Zivilgerichte um kleinere bürgerliche Prozesse zu kümmern hatte, wurden alle

⁸⁸ Julius Jacob barun von Haynau (1786.–1853.) o kojem je Radetzky jednom rekao da liči na »oštri nož za brijanje, kojeg odmah nakon upotrebe treba skloniti«, nikad nije službovao u Vojnoj krajini. Od 1801. godine poručnik, 1805. doživio je svoje vatreno krštenje u trećem koalicijskom ratu. Godine 1806. postaje satnik-poručnikom, tri godine kasnije satnikom, a 1812. bojnikom. Unapređenje u potpukovnika slijedi tek 1823. godine, pukovnika 1830., general-bojnika 1835., a podmaršala 1844. Godine 1848. preuzeo je zapovjedništvo nad blokadnim vojnim korpusom pred Venecijom, i tijekom talijanskog pohoda zauzima Bresciju. Nakon toga je pozvan u Mađarsku, gdje se borio zajedno s Josipom Jelačićem. Nakon pedeset godina u vojsci, povukao se u Graz te se odlučio na europsko putovanje. Würzbach predbacuje vjerskim fanaticima i strančarstvu što su ga prozvali »hijenom od Brescije« (Hyäne von Brescia) i »krvnikom od Arada« (Blutrichter von Arad), napomenuvši samo usput »atentat u pivovari« (Attentat in der Bräuerei), Csendes, *Das Zeitalter Franz Josepha I. 1848–1918* (Beč, 1989.), str. 32.

⁸⁹ »moral criminal«: Llewellyn Woodward, *The age of reform* (2. izd.; Oxford, 1962.), str. 247.

schwierigeren und schwerwiegenderen Rechtsfälle an erstinstanzliche Gerichte verwiesen. Das Regimentsgericht, der Magistrat der Kommunität und das Generalkommando oder das delegierte Militärgericht stellten die drei Grundformen erstinstanzlicher Gerichte dar und hatten Kompetenzen bezüglich bestimmter Personen auf dem Gebiet der Militärgrenze, was wiederum abhängig war von der gesellschaftlichen Position dieser Personen, von deren dienstlicher Funktion, dem Rechtsgegenstand und den Rechtsmitteln. Die Vorschriften, auf denen die Gerichtsbarkeit der Militärgrenze beruhte, waren sehr zahlreich. Das Leben im Bereich der Militärgrenze musste bestimmt sein von Ordnung und Disziplin. Jedes, auch das geringste Vergehen fand im System der Bestrafungen seinen Widerhall. Es stand kaum zu erwarten, dass ein Verdächtiger durch die Maschen der polizeilichen und gerichtlichen Aufsichtspflicht schlüpfen hätte können. Die militärischen Machthaber zogen Spiessrutenlauf und Prügel als strafrechtliche Sanktionen den Gefängnisstrafen vor. Die Brutalität der Exekution dieser körperlichen Züchtigung verweist zweifellos auf diese Mitte, die mit ihrer militärischen Organisation gewissermassen einen Antipoden für den zivilisierten Teil Mitteleuropas darstellte.

SUMMARY

ORGANIZATION OF POLICE AND LEGISLATION IN THE MILITARY BORDER

Reorganization of the Military Border constitution in the middle of the eighteenth century brought about, besides administrative, also the new legal relations as a consequence of the Enlightenment way of thinking at that time. The internal, public security of the country and private security of its citizens were based, according to this view, on general obedience of the citizens and adequate legislation. Police function did not refer only to maintaining public order and peace, but also to other segments of social order, including ethical questions. While Enlightenment ideal was separation of the governmental administrative functions from its legal functions, practice in Military Border was different. There the military authorities were concerned first of all with hierarchical structure of the army, which pushed the division between various departments, among them administrative and legal, to the second place. Police, as arbitration committee, had to take care of minor civil law-suits, and all more complicated cases were referred to the courts of first instance. Regimental court, community municipal, and general-staff or delegated court martial were three fundamental kinds of first instance courts, with jurisdiction over certain persons in Military Border, depending on social position of these persons, their official function, legal subject and legal redress. The rules on which legal authority in Military Border was based were numerous. Life in Military Border had to reflect order and discipline. Any, even the slightest offence was covered by the penal system. One could hardly expect a suspect to slip through the net of police and legal control. Military authorities preferred running the gauntlet and beating as criminal sanctions to imprisonment. Cruelty with which physical punishments were carried out points at the milieu which represented, with its military organization, a specific antipode to the civil part of Middle Europe.